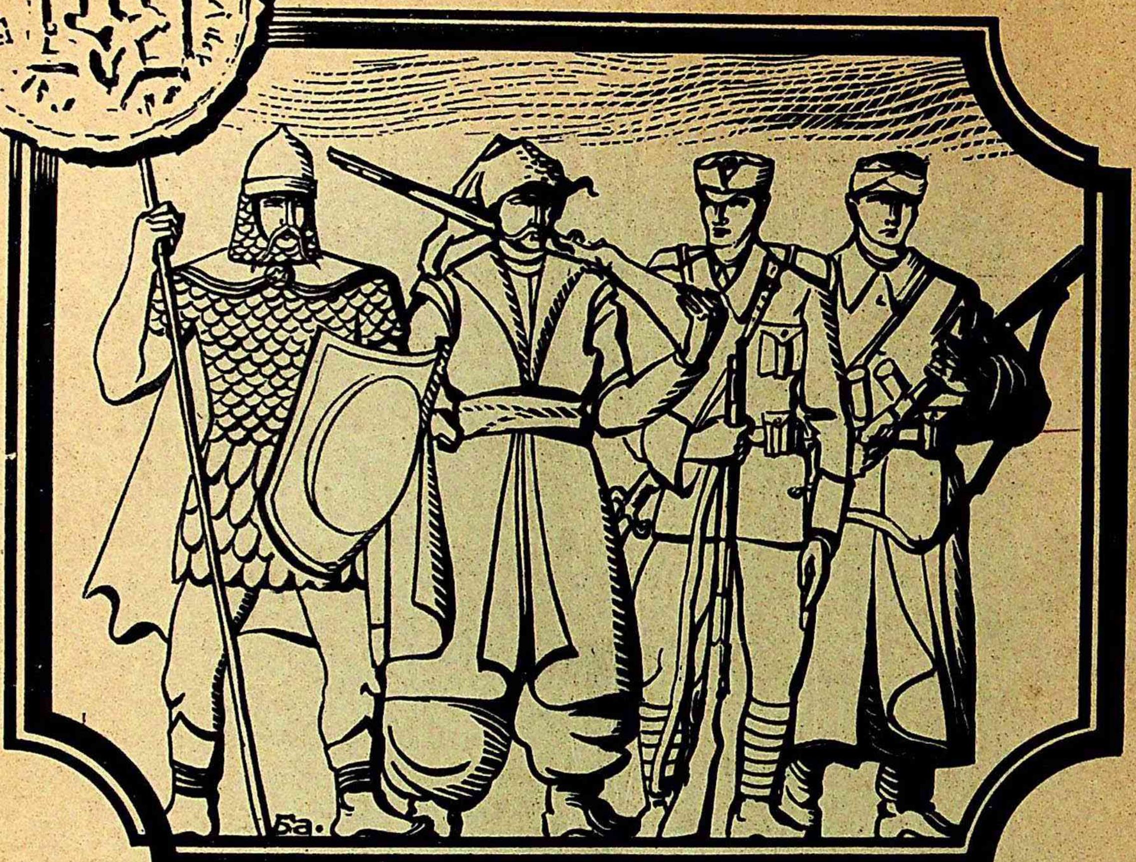
КНИЖКА ч. 1

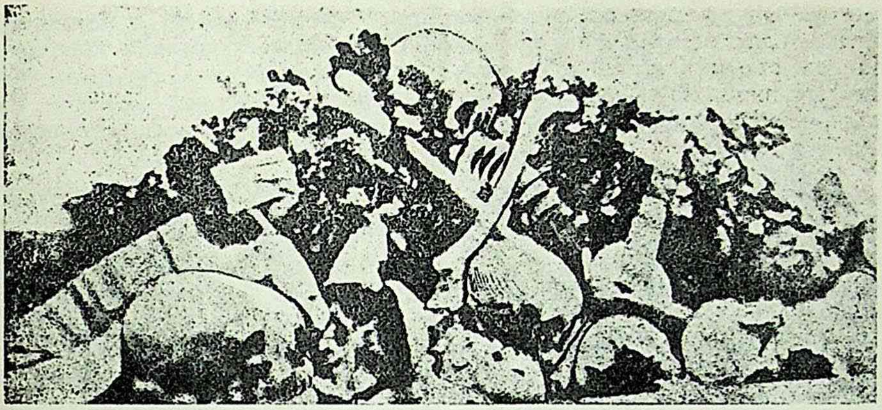

ВЕЛИКА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Видання Івана Тиктора

Зміст Першої Книжки

ВЕЛИКОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

»Побачивши на різних місцях багато людських кісток, сухих і нагих, що мають тільки одно небо за покров, мусимо запитати себе в душі: хто вони такі?«.

Самійло Величко.

„Україна стане колись новою Грецією: прекрасне підсоння цього краю, весела вдача народу, його музикальний талант, плодовита земля, колись проснуться: із тільки малих племен, якими чейже були колись греки, повстане велика, культурна нація: її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген, у далекий світ".

Так писав про Україну славний німецький письменник і філософ Гердер, у свому подорожному записнику з 1769. р.

Одинацять літ згодом появилася в Парижі велика французька книга, що її автор Шерер так висловився про українську історію:

„Українська історія має багато схожости з історією старинних греків і римлян: виховані, як спартанці, озброєні, як римляни, не завойовували громадяни козацької республики чужих земель, але хоробро й завзято обороняли своїх вівтарів і домашнього багаття. З їхньої історії довідуємося, якто батьки передавали синам у спадщині горде почуття незалежности й із гаслом „смерть або перемога", залишали їм, як одиноке майно — шаблю".

Врешті подорожник Георг Коль, що обіхав Україну сто літ тому, (1838) і бачив її в найбільшому занепаді, здобувся на слово, яке в умовинах тогочасного лихоліття могло здаватися або твором поетичної уяви, або ...пророцтвом:

„Немає сумніву, що коли врешті знову розпадеться велетенське тіло російської імперії, Україна буде та її частина, що відірветься від неї і стане незалежна. Ніч, у якій це станеться, вже наближається. Українці, це цілком самобутній народ, із власною мовою і власними історичними традиціями. Нещастя України це її розбиття. Зєдинена вона була раз тільки, коли в Києві володів Володимир Великий. Тепер (в 1838. р.) частина України по той бік Карпат увіхо-

дить у склад мадярської держави. Друга частина, разом із Галичиною належить до австрійських провінцій. Деякі частини припали Туреччині. Інші, на горішньому Доні, приєднані до московських губерній. Ще інші, на нижньому Доні входять в область донських козаків. Але головний зруб залишився все таки над Дніпром і творить властиву Україну.

Наближається час, коли довкола цього осередку обєднаються всі окраїнні землі, коли український народ створить свою власну державу, що обійматиме всі території, де тепер живуть українці."

Георг Коль не був поет, ані пророк. Був тільки діловий подорожник і бистрий спостерегач. Умів дивитися, вмів слухати й умів зводити свої помічення в річеві й переконливі висновки.

І тому він, подорожуючи по Україні сто літ тому, не прикладав великої ваги до того, що тогочасне українське панство говорило мовою й думало думками чужинців.

Він бачив, що широкі народні маси ставлять на кожнім кроці завзятий спротив ворожим деструктивним впливам, і знав, що ті маси видадуть врешті із себе нову провідну верству, яка вже не піде на службу до сусідів, а стане по боці власного народу та поведе його до боротьби за здобуття власної державности.

Але Україна не стала ще новою Грецією, як віщував Гердер, ані не сповнилися ще до краю передбачування Коля.

Ще й досі Україна у ворожому ярмі, ще й досі на всіх українських землях іде затяжна боротьба за скинення цього ярма й відбулову вільної української держави. Сучасна визвольна боротьба сягає своїми початками в далеке минуле. Цю боротьбу проти загарбників-сусідів веде український народ від початків свого існування. Вся минувшина нашого народу сповнена світлих перемог і трагічних катастроф на шляху до здійснення визвольних ідеалів. Етапи тієї боротьби творять одну велику цілість, що її наймення —

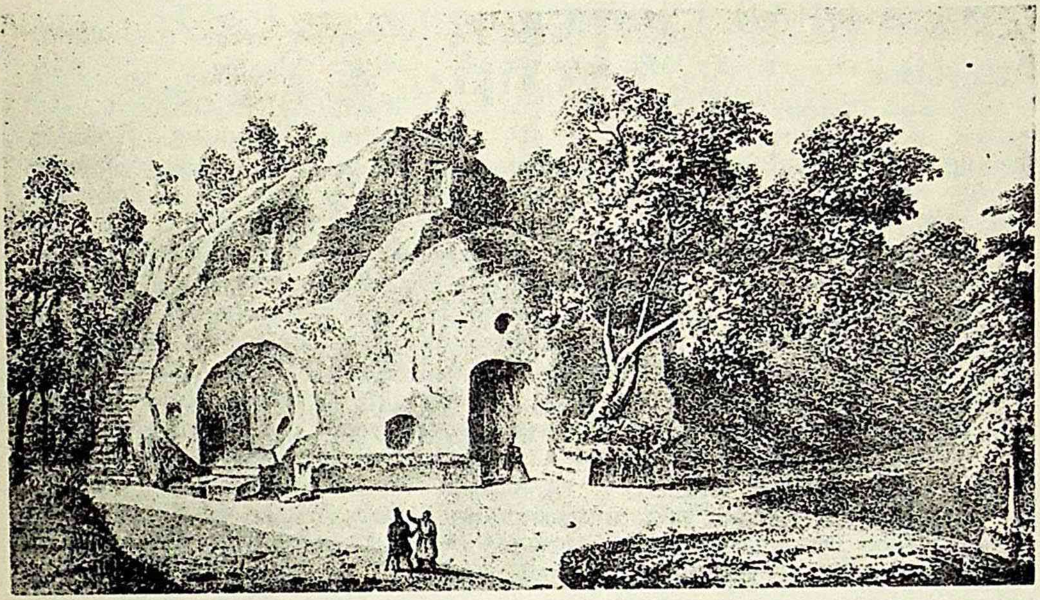
— історія України.

Стоїть вона перед нами мов велетенська книга самопізнання народу, з усіми своїми ясними, темними й незаписаними ще сторінками. Кожної хвилини можемо проглянутися в ній, мов у дзеркалі, й побачити не тільки обличчя, але й душу українського народу. Не тільки давньо-минуле й сучасне, але далеке-далеке майбутнє.

Бо ж закони історії непорушні. Вони вчать, що ніяким насиллям не можна знищити народу, який має свою велику історію, якщо тільки сучасне живуче покоління знає історію свого народу і на її підставі продовжує визвольну боротьбу попередніх поколінь. Щоб знищити в поневоленого народу його прагнення до свободи — треба знищити його історію. І не диво, що найсильніші удари вороги українського народу спрямовували завжди на його історію, стараючись силою накинути йому свідомість, що України "нєт, не било і не будєт", або доказати споконвічну "польскосьць зєм всходніх".

І тому, щоб стати співучасником та співтворцем сучасної визвольної боротьби українського народу, кожен з нас мусить передусім пізнати правдиву, несфальшовану ворожими "історикам", історію свого народу; щоб зрозуміти, за що ведеться ця боротьба сьогодні, треба знати, за що вона велася в минулому, треба знати, як каже поет:

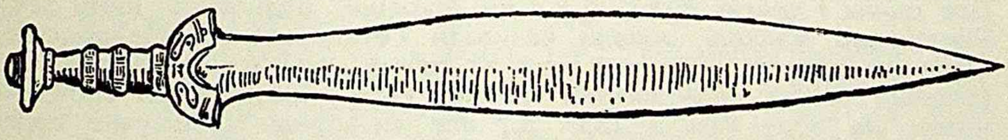
За що ми билися з ордами,
За що скородили списами
Татарські ребра...

Скельний монастирець у Розгірчу, в Стрийщині, в якому давним-давно могли жити люди камяної доби.

Щойно тоді ясне нам стане питання українського книжника з часів Ярослава Мудрого: „відкіль почалася українська земля", коли проглянемося в дзеркалі „Повісти Временних Літ", що над нею від Нестора-літописця до Грушевського працювало стільки рук, томилося стільки умів і тремтіло та запалювалося стільки серць.

Тоді зрозуміємо, що „коли тим, які попали в горе, може щонебудь принести цілюще лікарство", то тільки „читання книг про минуле". Лікарства цього шукав для себе козацький літописець Самійло Величко, тим лікарством було надхнене й наше культурно-національне та політичне відродження минулого віку. Тим більше потреба його сучасному поколінню — на нині й на завтра.

*) Місця на сторінках 2, 5, 10 і 11, задруковані відмінним письмом, були польською цензурою сконфісковані.

І. НАШ КРАЙ І НАРОД

Наше імя. Україна, український, це остаточно усталена й загально прийнята назва нашого краю й народу. Вживають цієї назви всі свідомі українці й усі безсторонні чужинці. Правда, менше, або й зовсім несвідомі українці, здебільша на південно-західньому пограниччі нашого краю, називають себе „русинами“ або „руснаками“, а на північно-східньому „руськими“, „малоросами“, а то й „тутешніми“. Але той спосіб самоозначення завмирає скрізь, де тільки блиснуть перші проблиски освіти й національної свідомости. „Русинами“, називає нас дехто з неприхильних нашому загально-національному обєднанню поляків, так само, як вороже до нас настроєні москалі зовуть нас „малоросами“. Поминаємо вже те, що москалі називають нас „хахлами“ (хахли це підголювані чуприни наших селян) так, як ми називаємо їх насмішливо „кацапами“.

Нікуди правди діти, первісна назва нашого краю та народу: „Русь“ і „руський“; цю назву залишили нам по собі оті „варяги“, що при їхній допомозі ми зорганізували першу Українську Державу, та з назвою їхнього племени виступили більш, як тисяча літ тому на історичний обрій. Назва пережила „варягів“ і вживалася на означення нашого краю й народу продовж цілих віків, поки, в половині XVII. сторіччя, не прийшла їй на зміну нова: „Україна“, „український“, Вживали її й до того часу, а вперше ще українські літописці XII. ст., але тільки для означення пограниччя нашого краю. Відтепер починають уживати її на означення цілого краю, народу й створеної ним Держави.

Ця переміна сталася в пору, коли нашу первісну назву, наше національне імя „Русь“, засвоїли собі москалі, разом з первопочинами нашої історично-державної традиції. Новозорганізована Козацька Республика (Гетьманщина) була примушена виявити себе назверх назвою, відмінною від рідної, але присвоєної москалями назви. Бо відмінний від московського був український народ, пробуджений до нового державного життя так само, як відмінна була його відроджена культура, громадський лад та політичні ідеали.

Згодом, коли Гетьманщина прислабла в боротьбі з трьома ворожими силами, наша державно-національна назва вернулась на якийсь час назад до свого первісного, топографічного значіння: поляки звали Україною середнє Подніпрова, (Київщину), москалі—Слобожанщину. Для одних і других були це тільки „окраїни“ опанованої ними землі. Рівночасно москалі почали називати Гетьманщину „Малоросією“, штучною назвою, що хоч і мала за собою деяку історичну традицію, (вперше назвав себе князем „Малої Руси“ мабуть Юрій Тройденович на документі з 1335. р.) але витворили її штучно царгородські патріярхи, щоб відрізнити галицько-волинські епархії від північних, московських, що по їхньому належали до „Великої Руси“.

Щойно в XIX. ст., коли наш народ пробудився до нового культурно-національного й політичного життя, відзискала національно-державна назва Гетьманщини свої, хвилево затрачені права. Не всилі відібрати москалям загарбаної нам назви „Русь“, ми свідомо вернулись до назви „Україна“ й „український“ як тої, що ознаменовувала наші державно-творчі змагання від Сагайдачного до Мазепи.

З того часу назва Україна прийнялася, як загальна й одинока на означення краю та народу, що займає власну, національну територію, що сторіччями творив власну культуру народу, що береже власних історичних традицій, та леліє власні, національно-політичні ідеали.

Наша територія. Простора, гарна й багата Українська Земля. Мов пишний килим

Розкинулась вона між убогою, пісковатою Польщею і дикою Московщиною. Також і не диво, що на неї постійно спрямовується вістря імперіялізму наших сусідів.

Положена поміж 43-им і 50-им ступнем північної географічної ширини, та 21-им і 50-им східньої довжини (від Ґрініч) обіймає Українська Земля поверх 1.200.000 кв. км. природно-географічної й около 1.000,000 кв. км. етнографічної території. Ніодин із европейських народів, поза москалями, не може рівнятися простором своєї території з Україною: Німеччина чи Франція менші від України вдвоє, Англія чи Італія аж утроє!

Українська етнографічна територія є сьогодні розчленована на чотири нерівні частини, які знаходяться під чотирма займанщинами: найбільша її частина — східні й центральні землі — входять у склад Совєтського Союзу, західно-українські землі прилучено до Польщі, Бесарабія і Буковина належать до Румунії, а Закарпаття до Чехословаччини.

Прямова будова. Коли глянемо на фізичну карту наших земель, то побачимо, що майже всі вони (в девяти десятих) це або низ, або невисока, легко схвильована високорівня. Гір на Україні небагато, тай то вони на самих її окраїнах: Карпати на півд. заході, Кримська Яйла та Кавказ на півдні.

К а р п а т и, прозвані теж Верховиною, це тільки третина всіх Карпатських гір, що тягнуться крізь українську землю на просторі 400 кільометрів; вони діляться на Низький, або Лемківський Бескид, Високий Бескид з Ґорґанами, прозваний теж Бойківським Бескидом та Чорногори або Ґуцульську Верховину.

Л е м к і в с ь к и й Б е с к и д невисокий (доходить усього до 1·100 м.) і нестрімкий, прорізаний багатьома провалами й широкими долинами, вбогий на ліси й пасовища, з камянистою землею, годує своїх мешканців одною тільки бульбою та вівсом. За те на лемківському Підгірї чимало джерел із цілющими водами (Криниця, Жеґестів і Висова) та чимало нафтових шибів.

В и с о к и й Б е с к и д сягаючи по р. Лімницю й Тарачку, переходить у пасмо Г о р г а н і в; він куди вищий і кращий від Лемківського. Тягнеться довжезними валами від Сяну й Ослави по Стрий, Опір та Ляторицю. З верхів кращі—Галич (1300 м.) Пикуй (1400 м.) і Рівна Полонина (біля 1500 м.) Багато лісів та широких полонин. Сусідні Горгани ще вищі від Високого Бескиду, насторожені стрімкими, камянистими верхами, порізані глибокими долинами. Найвищі—Близниця (1900 м.) Сивуля й Висока біля джерел Лімниці (поверх 1800 м.) Попадя, Добошанка і Стіг. Ліси великі, повні звірини, зате мало полонин. Крізь гірські провали біля Ужока, Верецьких та Вишкова вели з давен-давна шляхи в Угорщину.

Гуцульська Верховина тягнеться від Лімниці й Тарачки до джерел Золотої Липи, Молдави й Сучави й підіймається своїми Чорногорами понад найвищі Карпатські верхівя. Найвищі в Чорногорах Говірля (2.060 м.) опісля Петраш, Піп Іван та гранітні Шпиці. Відсіля випливають обі Бистриці, Прут, Черемош та Біла й Чорна Тиса з Вишевою. Продовж північних карпатських склонів тягнеться Підгіря — горбовина, прорізана глибокими долинами карпатських рік. Тут то в землі збереглися багаті нафтові джерела, зложжа земного воску й соли. Поміж Сяном і Бугом простягається Розточчя холмиста височина з 300—400 м. верхівями. Багата шпильковими й листяними лісами, з широкими долинами і з доволі піскуватою, вбогою землею.

Підляшшя, це вже низинна, місцями легко схвильована країна, положена над Бугом і верхівями Нарви. Багато тут ставів та озер, підмоклих лісів та лугів, на загал земля піскувата, місцями глеїста. На схід від Підляшшя тягнеться країна озер і непролазних болот — Полісся, на південь від нього, поміж Бугом і Тетеревом — Волинь. Це плоска високорівня, прорізана допливами Бугу, Стиру, Ікви, Горині, Случі й Тетерева. Біля Кремянця й Дубна підіймається волинська високорівня на 300—400 м., обнижуючись легкими уступами до півночі.

На південь від Волині починається—Поділля, що тягнеться ген аж до Дністра. Є це плоска, прорізана глибокими, річними ярами плита, якою, на лінії від Збаража до Камянця, проходить прекрасне й мальовниче пасмо гір Товтрів або Недоборів.

На південь від Поділля тягнеться Покуття, високорівня з невисокими (до 500 м.) горбами й характеристичними „вертепами“—лійковатими заглубинами, виполоканими водою у ґіпсовому ґрунті.

Правобіч Дніпра, поміж Тетеревом, Запоріжжям, Богом і Дніпром лежить плоска Київська високорівня. На північний схід від неї простяглася довгою смугою Слобожанська височина, що злегка підіймається в східньому напрямі.

Донеччина, положена на південь від Слобожанщини, була колись гориста країна, але ізза вікового ділання води й вітріння обнизилась до високорівні з верхами, що не переходять 370 м. Внутрі донецької землі криються незміряні скарби в зложжах вугілля, заліза, міди і ртути, що останніми часами стали основою розбудови промислового життя тієї области України.

Цілий південь України, здовж берегів Чорного й Озівського моря, це непрохідний степовий низ, поділений могутніми руслами й лиманами Дністра, Богу, Дніпра й Дону. Тут то простягся незміряний український чорнозем—підстава хліборобського господарства України, що цілими століттями славилася, як „шпихлір Европи“. Північну частину Криму займає степовий низ, що в південному напрямі здіймається лагідними хвилями до невисокого пасма гір, прозваного по татарськи Яйлою (найвищий верх ок. 1500 м.). Є це вапнякові гори, що спадають у море стрімкими, мальовничими обривами. Степово-низинне Підкавказзя, замкнене з півдня велетенськими горами Кавказу; його найвищі верхи, як Ельбрус (5.630 м.) виблискують до сонця своїми вічними снігами.

Води. Три моря — Чорне, Озівське й Каспійське миють південні береги України, чотири моря (крім вичислених ще й Бал-

тійське, на півночі) пють воду з українських рік. Але одне лиш Чорне море з своєю Озівською відногою (460.000 кв. км. поверхні) обняте звідусіль сушею, а тільки вузьким Босфорським проливом, через Мраморне море зєднане Дарданелями з Егейським заливом Середземного моря, було в минулому, є тепер і довіку останеться природною підставою культурно-господарського та політичного життя України. Доля України узалежнена не тільки від доступу й панування над побережжям Чорного моря, але й від долі його самого, залежно від сил, які володіють його шляхами в далекий світ — Босфором і Дарданелями...

До Чорного моря вливаються українські допливи Дунаю — Черемош і Прут, що випливають із Гуцульської Верховини, Тиса з Вишевою, Ізою, Торцем, Талабором, Великою Агою і Бодрочкою, що збирають води Закарпаття та буковинський (є й галицький) Серет із своїми румунськими допливами Сучавою та Молдавою.

Туди пливе найбільша з галицьких рік Дністер (1300 км. довжини), що випливаючи з Бойківського Підгіря вбирає в себе води північних карпатських склонів — Стривігора, Стрия, Свічі, Лімниці й обох Бистриць, води Поділля — Верешиці, Гнилої й Золотої Липи, Серету, Збруча, Смотрича, Ушиці, Мурахви і Ягорлика та Бесарабії — Реуту, Бика й Кучургана.

Зчерги вливається в Чорне море великий але маловодний Бог (750 км.) з лівобічними притоками Соб, Синюха й Інгул та правобічними — Кодима і Чичиклея.

Дніпро, наймогутніша водна артерія України (2100 км. довжини) випливає на білоруській території й уже широким руслом перепливає через Чернигівщину, а там Київщину й Полтавщину, звужуючись біля Січеслава й проскакуючи крізь славні пороги, що на них недавно збудовано велетенську електричну сильню (Дніпрельстан) і розливаючись безліччю рукавів творить острови, що на них колись була Запорізька Січ. До моря вливається широким лиманом, спільним із Богом.

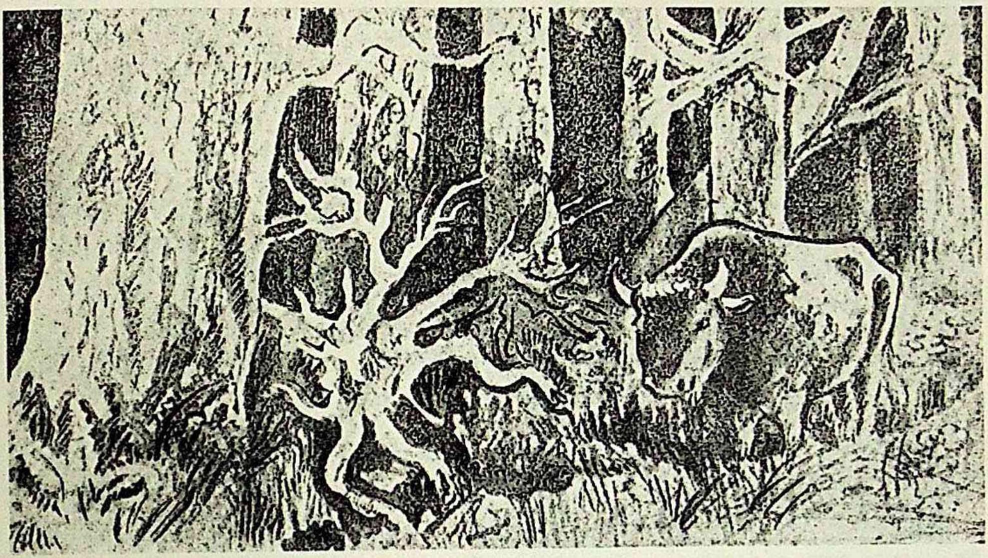
Вежа в с. Столпю біля Холму, збудована за княжих часів.

З безлічі Дніпрових приток згадаємо П р и п я т ь із її північними притоками Пиною, Ясьолдою, Случем і Птичею та південніми Турією, Стоходом, Стиром з Іквою, Горинню зі Случею, Убортю і Ужею. Далі йдуть Тетерев, Ірпень, Рось, Тясмин та Інгулець із правого боку й велика Д е с н а та менші Сула, Псьол, Ворскла, Орель та Інгулець із лівого боку.

Дніпро, це колиска української державности й підстава господарської, а тепер і промислової сили нашого краю, при тому одна з найкращих рік Европи. Про неї співають народні пісні, красі Дніпра зложили данину своєї творчости всі великі українські поети, письменники та малярі. Найкраще, й найбільш захоплююче писали про Дніпро Шевченко та Гоголь; він в одному з своїх оповідань і каже:

„Красен Дніпро під ясну погоду, коли вільно та рівно несе крізь ліси і гори повнії води свої. Не сколихнеться, ні прогримить. Дивишся й не знаєш, стала чи пливе його величава ширина і ввижається, наче весь вилитий він з кришталю, і наче голубий блискучий шлях, без міри в ширину, без краю в далину, лине і вється по зеленому світу. Любо тоді й гарячому сонцю поглянути з висоти і скупати проміння в холодних кришталевих водах, і надбережним лісам ясно змалюватись у воді. Зеленокучері! Вони тиснуться разом з польовими цвітами до води й нахилившись милуються в ній і не намилуються, і не відірвуться від ясної своєї подоби, і всміхаються до неї, і вітають її, гойдаючи гілками. На середину ж Дніпра вони бояться глянуть: ніхто, крім сонця та голубого неба, не загляне туди. Та не кожна й птиця долетить до середини Дніпра. Пишний! Рівної йому немає ріки у світі. Красен Дніпро і теплої літньої ночі, коли все засипляє, — і людина, і звір, і птиця, а Бог один велично оглядає небо і землю і велично стрясає ризу. Із ризи сіяють зорі. Зорі світять і горять над світом і всі разом одбиваються в Дніпру. Всіх полонив їх Дніпро в темному лоні свойому. Ні одна не втече від нього: може загасне на небі. Чорний ліс, обсипаний сонним гайвороннням, і споконвіку розламані гори, звисаючи, намагаються вкрити його хоч би довгою тінню своєю. Даремне. Нічого немає в світі, що б могло укрити Дніпро. Синій, синій, пливе він рівним потоком і серед ночі, як серед дня, мріє в таку далину, скільки сягнути може людське око. Мліючи і пригортаючись ближче до берегів від холоду нічного, він засвічується срібним прослідом; прослід зблискує, як клинок дамаської шаблі, а він, синій, і знов заснув. Красен і тоді Дніпро і рівної йому немає ріки на світу. Коли ж посунуть по небу горами сині хмари, чорний ліс хитається з корінням, дуби тріщать, і блискавка, заламавшися у хмарі, враз освітить весь світ — гнівен тоді Дніпро! Водяні могили гримлять, об гори вдаряючись і з блиском і зойком відбігають назад, і плачуть, і голосять у далині".

Найбільша з українських приток о з і в с ь к о г о моря Д о н е ц ь, права притока Дону, вбирає в себе води Слобожанщини. Сам Дон належить до української землі тільки своїм середнім бігом та дельтою. З Підкавказзя пливе до Озівського моря невеличка Єя та куди більша К у б а н ь, з Криму С а л г и р. До Каспія пливуть з української землі К у м а й Т е р е к. До Б а л т і й с ь к о г о моря пливуть з Карпат через Вислу — Попрад, Вислока та Сян з Вислоком, Вишнею, Склом, Любачівкою і Танвою, та найбільша Висляна притока — Б у г, що

Стара українська пуща і її мешканець зубр.

випливає з Розточчя і збирає води Полтви, Рати, Солокії, Кирни, Луги, Мухавця, Лісної, Нурця й Нарви.

Підсоння. Україна майже в цілості належить до країн із поміркованим підсонням із чотирма порами року, хоч українська зима доволі гостра й триває на різних місцях України різно: на півночі до чотирьох, а то й пяти місяців, на півдні до двох, а в середущій Україні не перетягає поза три місяці. Зате українське літо триває довше зі шкодою для короткої української весни й осени, що тривають у нас звичайно по два місяці. „Буйні вітри“ оспівані в народніх піснях, привівають на північну Україну переважно з заходу, несучи з собою дощ і сніг, тоді, коли на півдні України гуляють сухі вітри зо сходу, що зимою приносять мороз, а літом спеку. Північні вітри завжди холодні, південні теплі, нерідко приходять до нас із дощем і громовицею.

Найбільше дощу й снігу буває в Карпатах та на Кавказі, позатим на цілій Україні опади помірковані, якраз доволі їх для рістні й тільки в кримських та прикаспійських степах буває тих опадів замало. Найбільше дощів падає в нас у червні, хоча на північно західніх окраїнах найбільш дощевий буває липень. На Криму та Прикавказзі, як і взагалі на середземноморських берегах найбільше дощу буває зимою. Найбільш нагальні бувають дощі на степовій Україні. Громовиці й град навіщують здебільша підгірські околиці

Назагал лагідне й помірковане українське підсоння, мало великий вплив не тільки на українську рістню та звіринний світ, але й на характер і вдачу людей.

Рістня. Славний український чорнозем разом із гарним підсонням від давен-давна сприяли розвиткові ростинного й звіринного життя на наших землях. Колись уся західня й північна Україна була покрита непрохідними лісами. Де-далі на схід перепліталися ліси з цвітучими лугами, а ще далі на схід простягалися незміряні степи з буйними лісними оазами, здовж річних берегів. Безлісний степ простягався вузькою смугою над самими морськими берегами. Сьогодні з лісного покрову української землі залишилися тільки останки; не більше, як одну п'яту України покривають сьогодні ліси, більш-менш на лінії, що веде з карпатського Підгіря через Київ на Курськ. Лісові пущі, неторкнуті ще сокирою збереглися на Підляшші (Біловізька Пуща) та на Поліссі.

На південь і схід від лісової смуги простяглася лугова й степова, аж по Чорне море й Підкавказзя. Так, як з лісами, було колись у нас і з степами. Колишні килими степових трав тепер заорано й перемінено степ на найбільш плодовиту ріллю в цілій Европі. Тільки денеде, на найбільш моклявих місцях залишився степ у первісній своїй красі й буйності.

Звірня. Не давніш, як триста років тому, була Україна така багата на різношерсту звірню, що свої й чужі не могли її досить надивуватися.

По українських лісах водилася тоді несчислима сила зубрів, та лосів, по степах уганяли цілими табунами дикі коні, бродили дикі кози (сайгаки) повно було по лісах оленів та серен. Повно було дикої пташні й непроглядна сила риби в воді. Медведі, вовки, рисі, лиси, бобри над ріками, й дрібна футряна звірня, не була тоді така рідкість, як тепер. Мізерні останки тієї звірні збереглися ще до сьогодні в Карпатах, на Поліссі й Кавказі; лосі трапляються на Поліссі, зубра бережуть для показу в Біловізькій пущі, а диких коней та кіз не лишилося й на лік.

Земні скарби. Найбільший земний скарб України, це її незвичайно плодовитий ч о р н о з е м — основа добробуту й слави нашого краю, як „шпихліра Европи". Але нутро української землі зберегає ще невичерпані скарби к о п а л и н,

,які теж є завжди предметом "апетиту" наших сусідів; згадати б тільки пребагатий донецький кряж, чи бориславський нафтовий басейн.

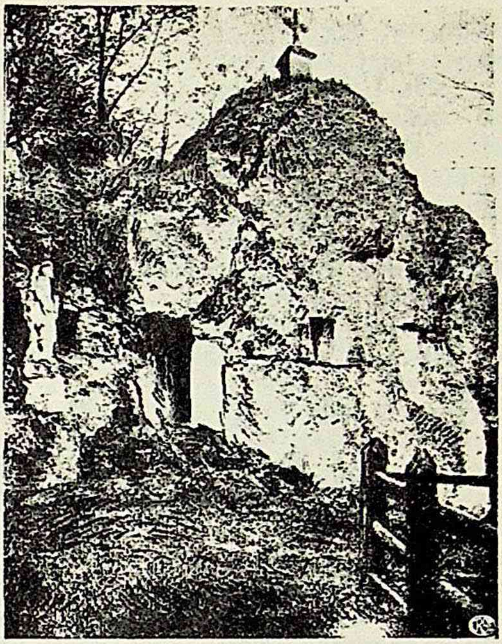
Вже в середньовічну старовину славилася Галицька Земля своєю с і л л ю (коломийською) та залізом. Але щойно в новіших часах відкрито на Галицькому Підгірї н а ф т у та з е м н и й в і с к, а на Донеччині цілу низку найцінніших копалин, як золото, срібло, ртуть, мідь, залізо, камяну сіль та камяне вугілля. Позатим добувають у нас сіль із солоних озер чорноморського степу, срібло й оливо на Кавказі, манган на Запоріжжі та Поділлі, мідь на Херсонщині, в Таврії та Кавказі, залізо на Херсонщині (Кривий Ріг), буре вугілля в Київщині, Галичині й на Підкавказзі й урешті торф, найдешевше паливо, скрізь по Україні.

Етнографічні межі. Не маючи держави ані потрібного апарату, не могли українці себе ані почислити, ані перевірити якслід своїх етно-

графічних меж. Усе, що робилося в тому напрямі чужими руками, робилося з певними, побічними цілями й тому, осягнені тою дорогою цифри й межі не заслуговують на довіря. А хоч як мозольні й жертвенні були народописно-статистичні досліди низки українських учених, то їхні цифрові досягнення слід приймати, як приблизні й правдоподібні.

Та воно й не диво: уряди окупаційних держав ставлять нашим ученим усякі перешкоди, щоб тільки не допустити до виявлення перед світом правди про Україну.

Приблизно-вірні радше завузькі, як заширокі, межі української етнографічної території такі:

Скельний монастирець у Недоборах, під с. Крутиловом на Поділлю.

Виходячи з Чорного Моря, починається наша етнографічна межа з дельти Д у н а ю, що над нею до сьогодні живуть потомки запорізьких козаків. Відсіля починається наше сусідство з румунами, що тягнеться крізь Бесарабію, Буковину й Закарпаття; біля Сиготу стрічається з мадярською границею; попри Бардіїв, Сабінів, Кежмарк і Любовлю біжить наша межа з словаками аж до Лемківщини, що гострим клином урізується поміж словацьке й польське населення, йдучи попри Пивничну, Грибів, Горлиці, Жмигород, Дуклю, Риманів і Заршин. Далі на північ, переплітається наша етнографічна межа з руслом Сяну, попри Сянік, Динів, Дубецьке, Радимно, Ярослав, Синяву та Лежайськ. Зчерги біжить попри Тарногород, Білгорай, Щебрешин, Красностав, Любартів, Соколів, Дорогичин і Більське до річки Нарви, що з неї починається вже наше сусідство з білорусами. На цьому відтинку важко перевести точну межову лінію й радше доводиться говорити про доволі широку, білорусько українську мішану смугу, що йде горі Нарвою, попри містечко Пружани, ріку Ясьолду, Вигонівське озеро, аж по устя річки Цни в Припять. Тут уже відмежовує нас від білорусів сама Припять, аж до свого устя в Дніпро, а далі Дніпро, по місто Лоїв.

Найдовша й найбільш замотана наша межа з москалями. Зразу біжить вона східніми границями Чернигівщини, поза Глухів, а відтіля попри Рильськ, Суджу, Миропіль, Обоян, джерела Псьола й Ворскли, міста Корочу й Новий Оскол, здовж річки Потудані йде до Острогозька на Дону. При устю річки Ікорця покидає Дін і, прорізуючи річку Битюг вється попри слободу Бутурлинівку до річки Хопра. Далі, тримаючись правого берега Хопра знову вертається біля Мигулинської станиці, на Дін і лівим берегом Калитви йде до річки Кумшака, а з нею по її устя в Дін. Правим берегом річки Салу доходить під Сарепту,

а від неї стрімкими склонами Єргенської горбовини, крізь низку степових озер, доходить до побережжя Каспія.

На Кавказі доходить українське населення до рік Терека й Малки по хребет Кавказу. Біля містечка Гагрі, вертається наша етнографічна межа назад до Чорного Моря, якого ціле північне узбережжя, аж до дельти Дунаю, що з неї ми вийшли, творить нашу південну етнографічну границю.

Кольонії та еміграція. Поза тією, суцільною територією живуть ще українці скрізь по широкому світу, не тільки одинцем, але островами поважними своєю кількістю і національною свідомістю. Українські етнографічні острови є в румунській частині Бесарабії, Молдавії, Добруджі, південній Буковині, на угорській рівнині, в московській Курщині, Вороніжчині, Донщині, Саратівщині, Самарщині, Астраханщині, та всуміш із іншими народами на Кавказі. Ланцюг українських кольоній простягся здовж південних меж азійської Росії, від Оренбурժчини по Афганську границю й Тихий Океан. Живуть українці в кіргізьких степах на Акмолинщині, в Закаспійській області, в Туркестані, а вже зовсім поважна кількість українських кольоністів живе в Приморській області над рікою Уссурі, біля Владивостоку та в Амурській області, на т. зв. „Зеленому Клині".

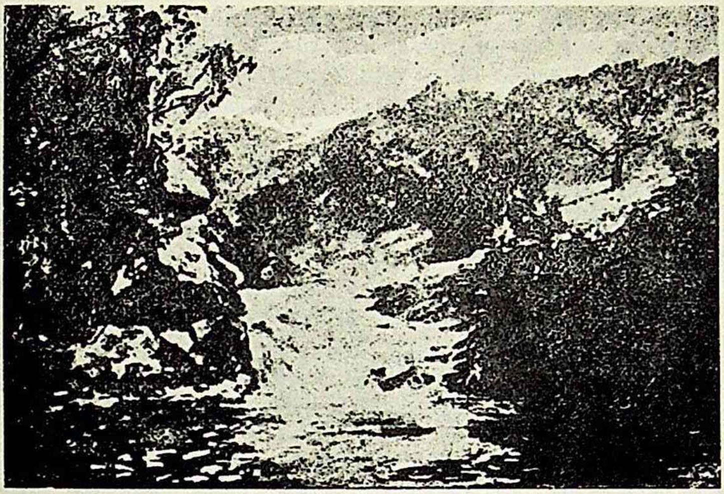
„Зелений Клин", що на ньому в часі революції (1917.) повстав зав'язок української державної організації, має поверх 500.000 українського населення, яке в порівнянні з москалями, китайцями, сибірськими інородцями та корейцями перевищує 58 відсотків усього населення. Це найбільша й найдалі на схід висунута українська кольонія.

Поважно заступлена теж українська заморська еміграція в Новому Світі, а саме в Зєдинених Державах Півн. Америки, Канаді, Бразилії та Аргентині. Живуть наші люди теж в Африці та Австралії.

Скільки нас. Згідно з приблизними обчисленнями, на початку 1931. р. було всіх українців на цілому світі 44,564.754, з чого в Европі 29,605.019, в Азії 4,678.235, в Америці 1,275.000, в Африці 6.000 а в Австралії всього 500. Кругло беручи, українське населення землі доходить під теперішню пору до 45 мільйонів то є 2,3% усього населення землі, а 9,18% населення Европи. В розподілі на держави було українців у Радянському Союзі 34,320 074, з чого в самій Радянській Україні 25,300.278, в Польщі 6,876.000, Румунії 1,200.000, Зєдинених Державах П. Ам. 750.000, Чехословаччині 650.000, Канаді 400.000 й нарешті в інших державах 368.680.

Поміж народами світу займають українці десяте місце, поміж індоевропейськими народами (по англійцях разом із американцями, німцях, москалях, еспанцях разом із креольцями, французах та італійцях) сьоме, а поміж европейськими народами шосте (по німцях, москалях, французах, англійцях та італійцях) й нарешті поміж словянськими народами друге (по москалях).

Раса. Ніщо так вимовно не свідчить про відрубність українців від москалів і білорусів із одного, і поляків із другого боку, як їх расові питоменності. Антропологічні досліди виявили, що українці творять в сімї словянських народів давнім-давно усталений тип, при

Покутський краєвид. З картини С. Обста.

чому виявляють споріднення з південно словянською (адрійською) расовою відміною, різко відклонюючись від типу своїх безпосередніх, північно-західніх сусідів.

Ростом належать українці до найстрункіших народів Европи, (пересічна висота 1685 мм.) і вони є найвищі поміж словянами (білоруси 1667, москалі 1657, поляки 1629). При стрункості будови тіла обєм грудей в українців найширший; а саме 55.04 відсотків довжини тіла тоді, коли в поляків має він ледви 53.94, в білорусинів 53.36, а в москалів тільки 52.34 відсотків. Довжина рук у українців доходить тільки до 45.63, (в москалів 46.06, в поляків 46.21) при чому довжина ніг пересічно в українців 53.6, (в поляків 52.1, білорусів 51.— а москалів ледви 50.6). Ніс в українців простий і вузький, обличчя подовгасте, овальне. Волосся й очі переважно темні. Ясних тільки 15 відсотків, тоді, як у поляків 35, в москалів 37. Формою черепа українці найбільше круглоголові зпоміж своїх безпосередніх сусідів й виявляють найбільшу висоту черепа.

З усіх тих антропольогічних даних виявляється,що українці, яких характеризує високий ріст, круглоголовість і темна краска очей та волосся, належать расово до південно-словянської групи разом із сербами, хорватами й словінцями та врешті чехами й словаками. Москалі, білоруси та поляки належать до групи низьких ростом, ясноволосих та менше круглоголових і тим виявляють у своїй крові дуже багато несловянських примішок. Українці, як один із фізично найкращих і найсильніших народів не тільки в Европі, але й цілому світі, визначаються теж великою плодовитістю й під цим оглядом перевищують навіть жидів.

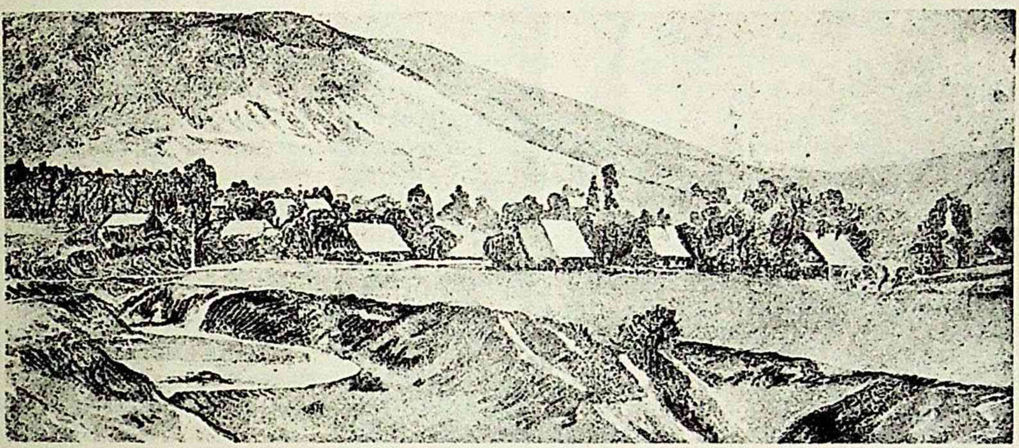
Расова самобутність, краса, сила й плодовитість українського народу, це не тільки доказ його племінної самостійности, але й міцна запорука його майбутности.

Мова. Гарна, чиста від посторонніх примішок і багата на слова мова, буває гордістю кожного культурного народу. Однородність мови обєднує в одну сімю найбільш віддалені від себе племена народу, єднає їх на чужині та ознаменовує їх національну приналежність назверх.

Українська мова, зовсім самостійна й рівнорядна з іншими словянськими мовами, належить до найкращих у світі. Милозвучністю та музикальністю дорівнює їй тільки одна італійська мова. До того ж вона така гнучка, й цвітиста висловом, що нею можна виявляти не тільки найніжніші порухи душі й серця, але й висловлювати найскладніші наукові ідеї.

Як побачимо далі, то довго покутувало серед освічених кол українського громадянства невірне й погубне переконання, що мова, якою говорить увесь український народ не підходить для вжитку письменства, науки чи богослужби. Так думали освічені кола не тільки українського громадянства. Наші сусіди поляки дуже довго вживали для літератури й науки латинської мови, так, як це робили всі західньо-европейські народи до часів реформації й відродження. В нас тільки учені письменники вживали залюбки церковно-славянської мови, але в приватному житті, в листуванні й урядуванні вживалася все народня, незвичайно багата, гарна й барвиста мова. Щойно перший із письменників Іван Котляревський впровадив блискучий діямант української мови до літератури і покористувався нею для своєї перелицьованої з римського поета Вергілія поеми „Енеїда". Це сталося наприкінці XVIII. ст. (1798) і з того часу українська народня мова стала мовою українського письменства, науки і взагалі мовою освічених кругів українського громадянства. З цього моменту почалося культурне, національне й політичне відродження українського народу, що його вже при нали вороги навіки похороненим. Побачивши, що тією чарівною віткою, що підняла його з вікового просоння, була українська мова, вони накинулися в першу чергу на неї. Почали всьому світові доказувати, що це не є ніяка мова, а тільки наріччя, мало не жаргон для домашнього „обиходу", як казали мова „хлопська" якої не слід виводити перед людей. І треба признати, що таке запевнювання наших ворогів принесло нам багато шкоди. Довгий час вірили виводам наших противників навіть прихильні нам чужинці, а що гірше — поміж нами найшлося багато слабодухів, що відцуралися рідної мови та вживали московської, польської, німецької або якоїсь чудернацької мішанини, що її назвали свідоміші люди „язичієм".

І щойно европейське наукове мовознавство, прослідкувавши гаразд українську мову, сказало в її справі своє важке слово: найкращі дослідники словянських мов ствердили, що українська мова не є нічиїм наріччям, але зовсім самостійною мовою самостійного українського народу. Підтвердила те ще й петербурзька Академія Наук з 1905. р. й на тому мусіли покінчитися напасти наших ворогів на нашу рідну мову. Разом з тим почали поволі вимирати й наші таки слабодухи, що то нарівні з ворогами, а то й завзятіше від них, поборювали змагання привернути повні права нашій прегарній мові. Їм то, що горнулися до московщини та польщини, поставив безсмер-

Вид лемківського села Висової.

тний Франко довічний памятник ганьби в поезії, присвяченій одному з чолових відступників нації:

„Хоч в сусіда там пиха богацька
У порфірі сяє та в атласі,
На чуже богатство ми не ласі —
Ласа лиш душа твоя жебрацька".

Для Франка було байдуже, чи посторонні люди визнають за українською мовою право на самостійність, раз вважає її самостійною український народ. Хай вона в уяві наших ворогів і наріччя (діялєкт)...

„Діялєкт, — а ми його надишем,
Міццю духа і огнем любови,
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови".

Так вирішив це питання гідний заступник великої Нації.

Але ж виявилося, що українська мова таки не діялєкт, а справді самостійна й рівнорядна поміж усіми словянськими мовами, та що своїми первопочинами вона сягає в глибину праслов'янського минулого і вже в XI. віці була вона самостійною мовою самостійної Київської Держави.

Народня культура. Цивілізаційна відсталість сучасної України не тільки від західньої Европи, але й від ближчих та дальших сусідів — безсумнівна. Тяжко проходить у нас боротьба освітніх діячів з неграмотністю, відчувається теж недостача інтелігенції, помічується низький рівень нашого господарства, недорозвій нашого промислу й торгівлі. Наша наука ніяк не дорівнює европейській, наше письменство не здобуло собі ще світової слави, а наше мистецтво (будівництво

різьба й малярство) щойно останніми часами пробиває собі шляхи в широкий світ. Тим прикріше це стверджувати, що, як у продовженні нашої книги побачимо, Україна часів Володимира та Ярослава була одна з найкультурніших країн Европи, що наші середньовічні мистці започаткували розвиток мистецтва в Польщі Ягайлонів, та що наші письменники, вчені, малярі, різьбарі й музики, допомогли у XVIII. ст. цареві Петрові перемінити азіятську Московщину на европейську країну... Тому треба нам прикласти всіх зусиль, щоб якнайскоріше побороти неграмотність, збільшити кадри нашої інтелігенції, підняти рівень господарства, оживити торгівлю й опанувати зсі ділянки промислу. Певно, що разом із тим підійметься в нас рівень науки, письменства й мистецтва. А розвинуться вони тим буйніше, зацвітуть тим пишнішим цвітом, що в їх основу ляже незрівняно висока народня культура України, якої можуть нам позаздрити не тільки всі наші сусіди, але й ціла низка народів т. зв. культурної Европи.

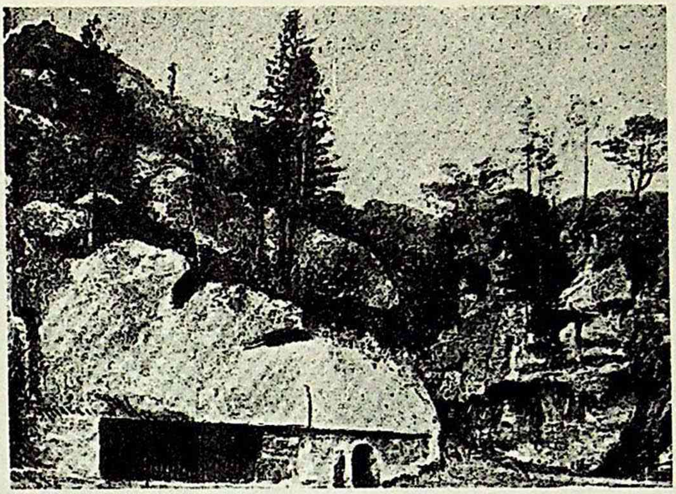
Українська народня культура, в усіх її духових і матеріяльних ділянках, це справді неоцінена скарбниця нашої прадідівської спадщини, невичерпане джерело творчих спонук для сучасних і прийдешніх поколінь великого, українського народу.

Своїм корінням вона сягає в давні, доісторичні й дохристіянські часи, що їх первісну буйність і стихійність зберегла вона в світогляді, звичаях і обичаях, побуті, образотворчості, слові, музиці, одним словом у всьому, що торкається духового й фізичного життя стародавнього й талановитого хліборобського народу.

Українські оселі чарують нас своєю мальовничістю. Так і видно, що попереду законів життєвої практичности та вигоди, все йшов у нас закон краси. Залежно від ґрунту і тла, наші села виявляють величезну різноманітність укладу й будови. На Лемківщині, а почасті й на Бойківщині, тягнуться вони довгими „вулицями" здовж річок та потоків. На Гуцульщині складені вони з самостійних дворищ („оседків") розсипаних по гірських склонах, ґрунях та перелуках. На Підгірї й Поділлі розсипані села різних укладів, від вуличних і групових до осель круглої форми, що поневолі нагадують доосередність прасловянських городів. В луговій смузі нашого краю переважає тип велетенських сіл, яких населення доходить до кількох, а то й кільканацяти тисяч. Там вони тягнуться здовж річних долин (балок), або скупчуються довкола ставків та озер.

Своєрідна для нашого села є широчінь простору, зайнятого на обістя й господарські забудування, та відмежування від улиць цвітяними городами й садами. Українські села, це наче великі сади, в яких зелені біліють стіни хат і золотяться стріхи. Дуже слабо використовують у нас сади для зарібкового плекання овочів: головну ролю грає тут не ужиточність, а краса. Є це ознака великої непрактичности нашого народу, але разом із тим доказ його естетичної культури.

Українська хата, це так само, як українська оселя, дуже широка царина архітектурних типів, узалежнених не тільки від будівельного матеріялу, але й від природного тла, на якому доводиться їй стояти. Однородні в свойому внутрішньому розподілі, українські хати різняться поміж собою своїми зверхніми формами й прикрасами так у середині як і зверха. Бойківська хата різниться від гуцульської,

Печера в Бубнищі, біля Синевідська в Галичині. По переказу — »храм Перуна«.

та знову від підгірської чи подільської, інакше виглядає хата на Київщині чи Полтавщині, а ще інакше на степах Слобожанщини. Чи вона рублена, як на Верховині, чи будована з каміння, як на Поділлі, чи просто ліплена з очеретяних або соломяних вальків, будована з ріща й вимазувана глиною, чи перекриття в ній з драниць, чи соломяне, а то й гонтяне, скрізь видержані пропорції стін до стріх та віконних і дверних отворів. На Верховині хати з підсіннями, на Поділлі з широким випуском дахів і призьб; на Верховині вікна й двері різьблені, на долах розмальовані; печі кафлеві або ліплені й розмальовані; вікна повернуті до півдня, так, що сонце озолочує їх привабну красу й чистоту, якій нелегко найти пари в цілій Словянщині. Що є проти українських світлиць московські „ізби" чи мазурські „халупи", про те сказали вже своє слово найкращі знавці цієї ділянки культури.

Українська народня ноша, це теж ділянка, про яку написано вже чимало книг та студій, а ще не вичерпано ані багатства її відмін, ані не оцінено, як слід, її краси й самобутности. Самобутна теж народня пожива, чи пак народня кухня, що витворила цілу низку незвичайно своєрідних, а при тому смачних і поживних страв.

А коли так високо й самобутно стоїть матеріяльна культура українського села, то куди вище підіймається його духова культура. Під цим оглядом українці відрізняються від своїх найближчих сусідів так, як під оглядом раси, наближуючись до південних словян.

В першу чергу відрізнює українця від поляка і москаля його вдача. До життя й тяжкої боротьби за існування ставиться українець, як уроджений фільософ. Шукає в житті краси й радости та спромоги виявити свою особистість. Відомий „аристократичний демократизм" українців коріниться якраз у тому фільософічному погляді його на світ і життя. Битий тисячелітнім лихоліттям українець, дещо приник і посумнів, але не потонув у безнадійній мелянхолії; хоча дещо замкнувся в собі й став недовірливий та байдужий для справ будня, то при кожній нагоді, нерідко в горю та нещастю, стає перед нами, як людина із здоровим, деколи зїдливим гумором. Замилуваний у свободі й пошануванні особовости, визнає українець гасла демократичного ладу, суспільної справедливости й недоторканости приватної і племінної власности. „Чужого не хочу, а свого не дам", це приповідка, що найкраще характеризує українця в минулому й суча-

сному. До того, що він, не посягаючи по чуже, тратив своє, українець пізно додумався...

Українська **р о д и н а**, це відзеркалення своєрідного українського демократизму. Немає тут і тіні абсолютної влади голови родини, як у москалів, а подекуди й у поляків. Жінка займає в українській родині становище рівнорядне з чоловіком. Це виплекана століттями лицарськість відношення чоловіка до фізично від нього слабшої, а разом із тим дорогої йому істоти. З нею пережив він хвилини щастя, вона ділить із ним долю й недолю й тому їй належаться рівні права. Те саме і в відношенні до дитини. Немає в нас насильства батька над волею дітей. Дочка виходить заміж по своєму виборі та вподобі, син теж добирає собі пару по серцю, без огляду на маєткові, чи які там інтереси й комбінації батьків. Заміжніх дочок і жонатих синів у нас зразу вивіновують і відділюють від батьківського дому. Батьки живуть по своєму, а діти творять собі нове життя, залежне тільки від них. Тимто українська родина, оперта на свобідному виборі й любові, тривка, а її чисте життя рідко каламутять невзгодини на тлі подружньої зради.

Українська **п р и я з н ь** здержлива, але тривка. Так само довготривалий в українців гнів та ворогування. Українець дуже гарно надається до спілкового, кооперативного життя. Радо єднається в гурт для спільної праці чи боротьби, радо піддається приказам виборної старшини, але заєдно ставиться до неї критично; всеж таки є в його душі ділянка, куди влада громади не сягає. Це ділянка його індивідуальности, якою він жертвує тільки в виняткових випадках. Мають свою ціну й славу в чужинців **т о в а р и с ь к і ф о р м и** українського селянина. Вони незвичайно складні, вибагливі по формі й тонкі, по суті.

У справах **в і р и** займає українець теж своєрідне становище. Він вірить глибоко, але не привязує надто великої ваги до форм. Має зрозуміння не тільки для різниці обряду, але й для різниці віри. Українець шанує чужі переконання, бо надмірно дорожить власними.

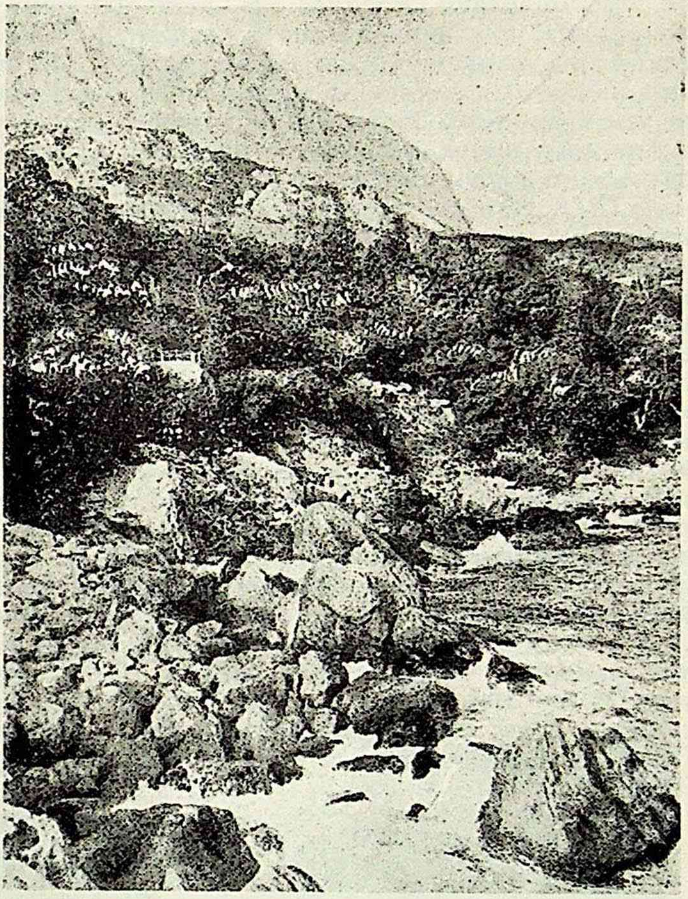
У с т н а с л о в е с н і с т ь українського народу це одна з найвеличніших сторінок його духової творчости. Стільки й таких глибоких пословиць, приказок і приповідок, що збереглися в скарбниці української народньої словесности, немає в ніодного з народів Европи. В них, як каже С. Рудницький „лежить основа для збудування повної національної культури, яка увійшла б, як повновартий товариш у круг західньо-европейських культур“.

Щодо української народньої **п о е з і ї т а п і с н і**, то не даром говорять, що „українець співає цілий рік і цілий вік“. Бо й справді, коли тільки уявимо собі цю безліч українських історичних дум, обрядових пісень, колядок, щедрівок, веснянок, весільних, обжинкових, купальних, козацьких, чумацьких, рекрутських, стрілецьких та визвольних пісень, то побачимо, що пісня оповила чарівним серпанком не тільки життя українця від колиски до могили, але й обняла в свої рамена все минуле українського народу, від померків праісторії до сьогодні.

Українська пісня, це в першу чергу хвала природі, яку українець не тільки любить, але й розуміє; одухотворена природа творить заєдно тло для картин поетичної уяви українського народу, дже-

рело для його смутків і радощів, та для виявів найчистіших і найглибших тремтінь його душі.

В піснях виливає український народ усю свою безмежну, стихійну любов Батьківщини, жаль за геройським минулим і порив до волі. В піснях дає український народ вислів усім проявам людського кохання, що все одуховлене, все опромінене найкращими поривами душі й серця, ніколи не звужується до змислової, тілесної жадоби. Українська народня пісня, це неперебрана скарбниця перел справжньої поезії й високого надхнення, тривка й ненарушна основа для творення літературних цінностей у ширшому, загально европейському розумінні.

Побережжя Криму біля Алупки.

Німецький поет і етнограф Фрідріх фон Боденштедт, що здобув собі в Европі славу „відкривця" української народньої пісні, так писав про неї в передмові до німецького видання вибору українських народніх пісень:

„Сонце слави українського народу зайшло, але в українських народніх піснях сходить ця слава, мов срібний місяць у літню ніч: відблиск величавого дня, що проминув і заповідь нового, що прийде, як мине ніч"

Нарівні з народньою поезією та піснею стоїть українська народня музика, з усією різноманітністю й шириною своїх мельодійних мотивів, з усією своєю глибиною думки й почування, силою виразу та інструментальним багатством. Українська мельодія настільки своєрідна й оригінальна, що вирізнюється не тільки зпоміж усіх словянських, але й европейських.

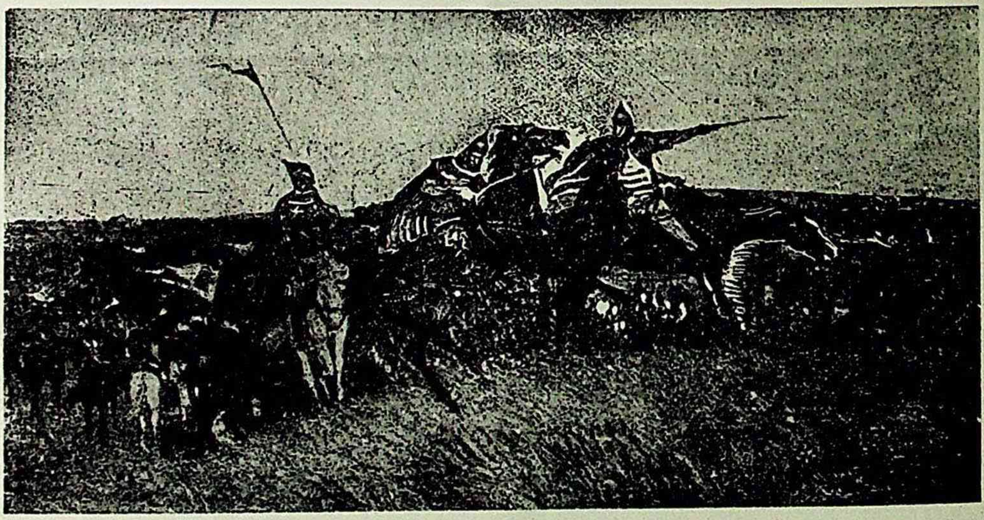
Коли в половині минулого віку подорожував по Україні відомий західньо-европейський етнограф Блязіюс, то в своїй книжці про цю подорож, так висловився з приводу музичної таланowитости українців: „В цілій своїй вдачі й природній талановитості, українець нагляд-

не противенство москаля. В душі українця живе ніжне поетичне почування, яке виливається в сумовитій мрійливості. В світогляді москаля немає місця на цю мрійливість. Москаль вдоволяє свої музикальні вимоги виключно устами. Ніде не можна на Московщині зустріти музичного інструменту в руках москаля. На Україні, в неділю, з кожного вікна, з кожного подвіря, можна почути гру на якомусь дутому чи струнному інструменті."

Ціле вже століття захоплюється культурна Европа українським народнім мистецтвом. Народнє малярство на Поділлі, різьба в дереві й бронзівництво на Гуцульщині та Полтавщині, народня орнаментика в незміряній скалі пристосована до шиття, тканин й усієї життєвої обстанови, українське писанкарство й килимарство, а в першу чергу незрівняне своїми конструктивними формами, мальовничістю й доцільністю церковне будівництво, ось це ділянки української народньої культури, в яких нема для нас пари в усій Словянщині.

А все те обняте в рямці народнів звичаїв та обичаїв, що витворені в нас і усталені перед віками, перемінюють український народній побут в якесь безперервне, велике й величаве свято краси. Українські хрестини, весілля й похорони, українська коляда, щедрий вечір, веснянка, Купало, обжинки чи вечір під св. Андрія, це справді цілий світ глибоких душевних зворушень і естетичних переживань, яких нам щиро заздрить цілий культурний світ.

І тому можемо бути спокійні за майбутнє української загальнонаціональної культури. Коли вона сягне своїм корінням у глибину української народньої культури, то скоріше, чи пізніше відіграє в постарілій культурі Европи ролю, яку свого часу відіграла культура Греції у знесиленому світі велетенської Римської Імперії.

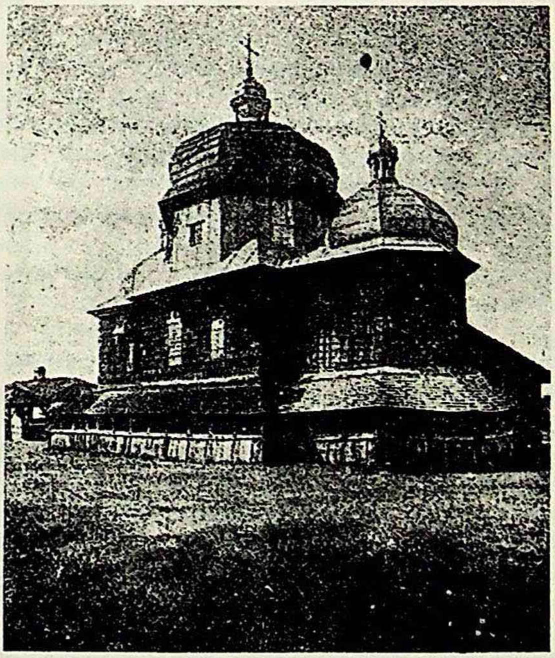

Українське військо в степу. Картина І. П. Холодного.

II. НА ПОРОЗІ ІСТОРІЇ.

Праісторія. Сьоме століття до народження Христа, це найдальша межа, що поза неї не сягають ніякі писані відомості про наш край, не кажучи вже про наш народ. Але й ті відомості не обіймають цілої української землі, тільки її південну, приморську смугу. І щойно з 400-их років після народження Христа появляються перші відомості про наш народ, писані чужинцями, що припадково й доривочно цікавилися нашими прапрадідами. Самі ми почали писати свою національну автобіографію щойно від часу, коли навчилися писати взагалі, а це сталося з моментом нашого охрещення, себто наприкінці першого тисячліття по Христі. До того часу все наше минуле окутане серпанком неперевірених переказів та поетичних легенд; їхню правдоподібність усталює наука прозвана праісторією.

Праісторія досліджує на основі збережених у землі останків давньоминулого життя й побуту часи, необняті писаними памятниками. Це наука розмірно нова; розвинулася якслід щойно в половині минулого сторіччя: до того часу для прослідження — що діялося на землі до часу, заки люди навчилися писати — зроблено дуже небагато. Старовинні греки та римляни, що їх наукова й мистецька творчість лягла в основу сучасної культури цілого світу, обмежилися в своїх міркуваннях про доісторичні часи на слушному, але доволі загальному твердженні, що життя людини на землі проходило три розвоєві ступні: найстарша доба вживала камянного знаряддя, друга бронзового й нарешті залізного. Середньовіччя, яке було справжньою темрявою в розвитку людської думки, пішло далеко взад поза досягнення греко-римської науки: середньовічні „вчені“ впевняли, що находжений у землі доісторичний посуд, це... природні плоди землі, які родяться в ній і ростуть аж до розмірів і форм, пригожих до вжитку. Щойно у XVIII столітті, звернули більше уваги на припадкові знахідки камяного й металевого знаряддя та посуду глибоко під землею. Рішучий зворот у користь пізнання життя-буття людства в доісторичних часах принесли щойно два відкриття 50-их рр. минулого сторіччя, а саме знахідка черепа первісної людини в Неандерталю, в Німеччині, й відкриття останків палевих будівель доісторичної лю-

Деревляна церква XVII. в. у Сасові б. Золочева, в Галичині.

дини на швайцарських озерах. Знахідки, чи краще їх наукове пояснення було справжньою революцією в ділянці праісторії і з того часу заслона, яка закривала життя доісторичної людини, почала дуже скоро підійматися. Принагідні знахідки й чимраз частіші розкопки й розшуки за останками доісторичного життя людини заповнили цілі музеї та поширили обрій нашого історичного знання далеко поза межі писаних джерел. У підмогу археольогічним розкопкам прийшло ще й природознавство, яке доказало, що розвиток людства віддзеркалюється в розвоєвих ступнях кожної людини, та що деякі духові й фізичні прикмети поодиноких ступнів духового розвитку дитини, можна прирівняти до різних ступнів розвитку т. зв. диких і півдиких племен сучасности. Коли ж учені порівняли будову голови тих диких племен із останками людських кісток, що їх находили глибоко в землі та по недоступних печерах, переконалися, що ціла людськість Европи переходила спровола всі ступні фізичного й духового розвитку, від стану дикости й цілковитої некультурности, до вершин сучасної культури й цивілізації. На основі наукового порівняння цілої низки знахідок, людинознавчого (антропольогічного) як і археольогічного характеру, можна дуже ясно розмежувати дитячий, молодечий і зрілий вік людства.

У країнах, де природа землі й підсоння утворювали пригожий грунт для культурного поступу, людство вибивалося з пеленок „дитячости" куди скоріше, як там, де таких умов не було. Ділося це в першу чергу в краях довкола берегів Середземного моря, що над ним положені краї з найстаршими культурами, як Єгипет, Греція та Італія.

Наша батьківщина належала до тої смуги середньо-европейських країв, що вибилися з колодок доісторичної „дитячости" й безіменности щойно з хвилини поширення в них християнства.

Але ж дуже-дуже давно перед тим переломовим моментом наша земля манила до себе людей, що жили тут, працювали й боролися за право до життя, а загибаючи, чи вимандровуючи геть, залишали по собі сліди свого життя й свідоцтва своєї культури.

Минуле нашої землі. Заки станемо говорити про первопочини людського життя й культури нашого краю, треба хоч кількома словами пригадати минуле самої землі, а в першу чергу того її шматка, на якому лежить наш край і мешкає наш народ.

Давним давно, міліони літ тому, була наша земна куля така розпалена маса, як сьогодні сонце. Зчасом почала вона холонути й покриватися зверха чимраз твердшою „корою". В свому глибокому нутрі не захолола вона й до сьогодні. І тепер переливається в земному нутрі розпалена маса, що час до часу проривається на поверхню землі крізь отвори, що їх звуть вульканами. Такі вулькани були колись і в нашому краю, на південних склонах Карпат, на Волині та на Донеччині.

В міру того, як земля холола, її поверхня коробилася й тріскала, через що потворилися на ній гори, долини та западини. Більші низи виповнилися водою й так повстали моря та озера. Зчасом покривалася земна поверхня намулом вод; вони бушували по ній, покривали

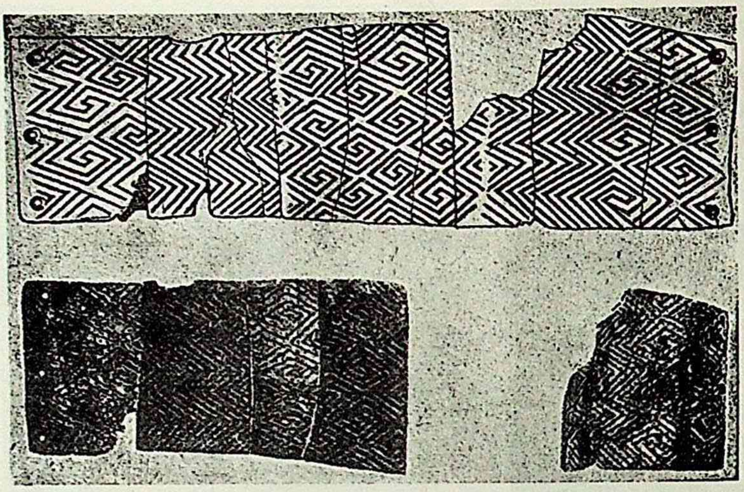
Великодні гагілки в Галичині. З малюнку В. Пилиховського.

земну поверхню звалами каміння, що їх несли з собою північні льодовики, та пісками, що їх розносили вітри із звітрілих скель. Врешті земний пил нанесений вітрами й перегнилі останки давньої рістні покрили поверхню землі верствою, що залежно від свого складу й грубости є більш або менш плодовитим ґрунтом для земних плодів.

В розділі про прямову будову нашого краю ми вже говорили, що в нас гір мало, більше низин та плоских високорівень, доволі води, а найбільше чорнозему, що творить той благословенний „наскірень“ нашої землі.

Геольогія, себто наука, що займається минулим землі, прослідивши саме повстання й розвиток землі, усталила приблизний вік та походження кожного з наверствувань земної кори. Вона доказала, що верхній, плодовитий шар земної кори, повстав найпізніше. Геольоги назвали той шар алювієм. Під ним лежать верстви глини (лєсу) напереміну з верствами піску й каміння. Його прозвали вчені ділювієм, а обі верстви разом обєднали вчені в т. зв. „квартер“, цебто в четверту з черги розвоєвих наверствувань земної кори.

Під нею лежать наверствування „третичні“ знову поділені на старші й новіші: найстарша це „еоцен“, середуща — „міоцен“ і новіша „пліоцен“. Складається той шар з губковатого, вапнистого каміння всуміш із скамянілими черепашинами. Йдучи ще далі вглиб земної кори, натрапимо на верству крейди, званої в нас „опокою“, а далі вже на ціпкий камінь, що повстав із застиглої, земної маси. Отой

Орнамент наручниці (браслети) зі слоневої кости, найденої в Мізині на Чернигівщині. Зразок високо розвинутого мистецтва в старшій камяній добі.

найнижчий шар ціпкого каміння, що часто має в собі багато металічних примішок, це первісна поверхня землі, що повстала в хвилині, коли вона охолола. Всі інші наверствування наносила й укладала одні на одних вода, льодовики та вітер. А коли на тій первісній поверхні ніяке життя не було можливе, то зародилося воно щойно на тих пізніших, наносних верствах.

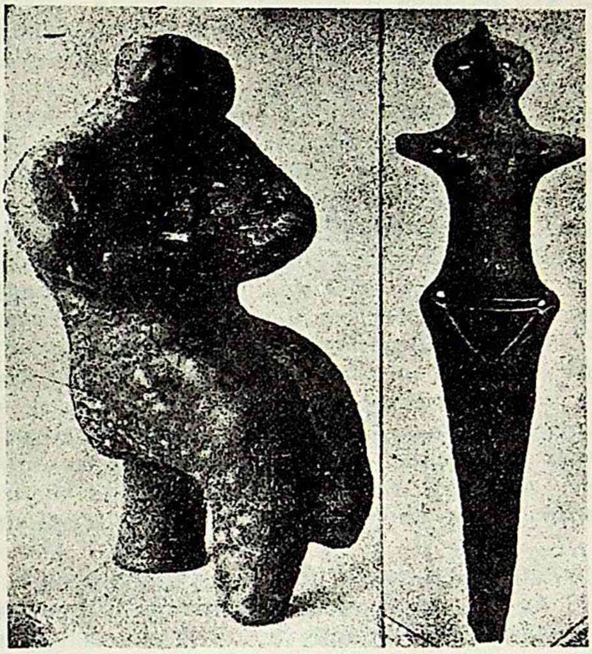
І справді. Найраніші сліди тваринного життя у формі скамянілих черепашин находимо в третичній верстві, а щойно в четвертичній верстві находимо сліди життя тварин вищого ряду (ссавців), а вслід за ними сліди людського життя та культури у формі розбитих і обпалених, деколи покарбованих звіринних кісток, а там і найстаршого людського знаряддя.

З того, що найдено в землі й на ній у нашому краю, переконалися вчені, що давнім-давно мало не ціла Україна, за дуже малими виїмками, була покрита водою. Але вже під кінець третичної доби море уступило з українських земель мало що не до меж, які сьогодні займають наші південні моря Чорне, Озівське та Каспійське. Колись були вони одне велике море й сліди по ньому збереглися у солончаках, що до нині розсіяні по степу між Озівським і Каспійським морем.

Чи на тих островах вільних від води жили в третичну добу які люди, невідомо. Існування людини в цю добу взагалі ще недоведене. Зате жили тоді великі чудернацькі виглядом звірі, могутні ящірки, велетенські птахи та багато різної породи слонів. Підсоння було тоді в Европі гаряче, таке як тепер в Африці й тому звірня й рістня на вільних від води землях була дуже буйна. Але згодом почало мінятися підсоння. Повіяло холодом і від нього почали на бігунах землі наростати велетенські льодові криги, що звільна посувалися на південь. Не минули вони й України. Правда, нецілої, але поважної частини. Північні льоди, що покрили собою всю нинішню Московщину, захопили двома язиками середнє Подніпровя по нинішній Кременчук, та верхню Донеччину.

Так звана льодова доба тривала в нас доволі довго (деякі вчені кажуть, що пів міліона літ!) але й у ній були перерви, коли то льоди танули й на їх місці процвітало ростинне й тваринне життя. Наука усталила, що чотири льодові доби чергувалися в нас із трьома

міжльодовими, а разом із тим чергувалася рістня й звіриня. Саме її доволі гарно збережені останки й находимо скрізь по українській землі. По льодівцях залишилися на нашій землі грубі верстви глини всуміш із рінню та звали наносного (ератичного) каміння тих пород, що є на півночі у Фінляндії та Скандинавії.

Глиняні жіночі статуетки з часів т. зв. трипільської культури

Старша камяна доба

Найраніші сліди людського життя на українських землях походять із доби, яку наука назвала „старшою камяною добою". Почалася вона в нас від хвилини, коли північні льоди почали танути й уступати на північ. Підсоння було в нас тоді холодне й тому жили в ньому, разом із людиною, такі породи тварин, які могли до того підсоння пристосуватися. З замітніших згадаємо косматого мамута, печерного льва, гієну та медведя. Люди того часу не знали ще ніяких металів, не вміли виробляти глиняного посуду, а з тим і варити страви, не вміли будувати хат і тому жили або в природних печерах, або під голим небом; одиноке їх знаряддя і зброя були каменюки, тільки згрубша обтовчені й сяк-так пристосовані до вжитку.

Правда, людина старшої камяної доби мала вже за собою одне велике досягнення: вона вміла добувати й удержувати вогонь — а разом із тим відчувала деякі естетичні потреби, бо багато часу й сили витрачувала на украшування тваринних кісток карбованими орнаментами й рисунками.

З важніших находок старшої камяної доби на українських землях слід згадати найстаршу в К и є в і на Кирилівській вулиці, та новіші — в с. Гонцях на Полтавщині й у Мізині над Десною в Чернигівщині й біля Кривого Рога на Запоріжжі (нині Дніпропетровщина). Останніми часами відкрито цілу низку стоянок старокамяної культури в Г а л и ч и н і та на В о л и н і.

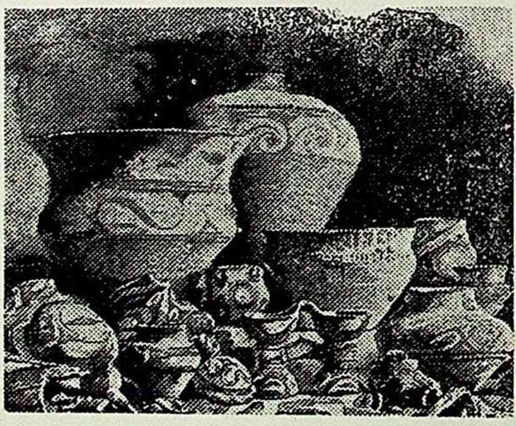
Найстарша й найцікавіша к и є в о - к и р и л і в с ь к а стоянка старо-камяної культури, (відкрита в 70-их рр. мин. ст. й обслідувана археольогом Хвойком) спочивала в 20-метровій глибині глини й простяглася на яких 1000 кв. метрів ушир. Найдено тут останки понад 60 мамутів, безліч розбитих для добуття шпіку й обпалених кісток та

багато вугілля й попелу (подекуди 40—50 цм. завтовшки). Поміж кістками мамутів були тут кістки носоріжців, зуби печерного медведя та льва. Поміж камяним знаряддям найдено кремяні ножі та скробачки, при чому найцінніші для духової культури того часу були тут мамутові ікли (сікачі) покриті карбованим орнаментом. Дехто з учених силкувався означити вік києво-кирилівських находок на яких 30 тисяч літ, але таке означення не має ваги так само, як важко убрати в якісь цифри вік життя людини на землі. Ми не всилі означити віку києво-кирилівської находки роками, зате можемо устійнити, що вона походить із середини старо-камяної доби.

Мізинська находка (обслідувана археольогами Вовком та Єфименком) збережена в верстві четвертичної глини виявила теж чималу збірку кісток мамута, носорожця, коня, медведя, оленя й собаки-вовка, кремяного і кістяного знаряддя та вугілля. Найцікавіша тут, бо рідка на нашій території, поява північного оленя та неосвоєної собаки вовка. Поміж більше, як тисяча штук кремяного знаряддя, відмічено тут силу скробачів, відбійників, ножів та шпильок і сверликів. Найшлися тут просверлені черепашинки, що служили колись для окраси, як намисто та дуже гарно орнаментовані шматки мамутових кісток.

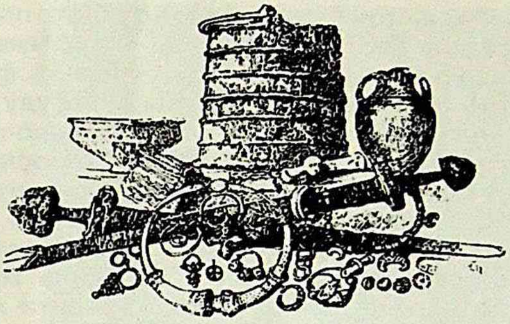
Новіша камяна доба. Куди частіше від слідів життя старокамяної доби, трапляються в нас знахідки з пізнішої доби, яку від уживаного тоді знаряддя з гладженого каміння прозвали вчені новокамяною або неолітом. Останки тогочасних осель (становища або стоянки), останки майстерень (точки), могили, цвинтарища, а навіть сліди тогочасних городищ тягнуться широкою смугою від Кубані та поріччя Дністра й Сяну. Доба ця тривала довго, цілі тисячі літ і тому на тому протязі часу мінялися на нашій землі не тільки народи, а й різні відміни культур, що їх наука доволі точно окреслює й відмежовує одну від одної.

Тогочасне підсоння нашого краю дуже змінилося проти попереднього—помітно злагідніло й дало змогу розвиватися на нашій землі рістні й звірні, подібній до сучасної. Царями тогочасних наших лісів стали олень, зубр і тур, а люди не жили вже з самого ловецтва й риболовлі, але й з хліборобства. Вони почали осідати постійними й гуртовими селищами, повдомашнювали собі деяких звірів; з них найпізніше пригласкали собі собаку, а раніше корову, чи коня та безрогу. Їхнє знаряддя вироблене з мягчих камяних пород, гладко ошліфоване й загострене, при чому там де треба, просверлене.

Посуд з часів т. зв. трипільської культури.

З познак нового побуту, що перейшов із кочівничо-ловецького на осіло-хліборобський, цікаві для нас — лопати й зернотерки,

Знаряддя і зброя бронзової доби.

попередниці сучасних жорен, а там і пряслиці, що говорять про початки ткацтва. В парі з тим появляється глиняний посуд, зразу грубий й неформний, вироблюваний від руки, а згодом гарний, добре випалений й дуже вигадливо орнаментований.

Жили тогочасні люди в копаних печерах, вузьких та довгих, або в землянках, вкопуваних у землю й покритих ріщам. В одній із київських печер ново-камяної доби, знайдено останки їжі; були там кости риб і тварин, але переважали черепашини. Позатим на цілому просторі поширеного в нас життя в ново-камяну добу знайдено багато слідів т. зв. „мазанок", тобто домівок і майстерень тогочасних людей.

В цю добу вперше виступає віра в позамогильне життя, а разом із тим пошана для покійників, що виявлялася в дуже дбайливих і різноманітних, щодо форми, похоронних обрядах.

Люди попередньої, старо камяної доби, не дбали про своїх покійників так само, як не дбають про них і звірята. Але тепер вони хоронять їх із шанобою та обдаровують усім, чим вони користувалися за життя, а що моглоб їм пригодитися на тому світі. Покійників ховали різно. Часом клали їх горілиць, обвиваючи в деревляну кору, та висипували над ними кургани; то знов ховали їх у камяних скринях і зарівнювали над ними землю, та давали їм у труну камяні сокири; врешті ховали мерців у спільних гробницях при чому клали їх скорчених набік. Дуже часто посипали мерців червоною краскою, що потому осідала на кістках і тепер становить дуже своєрідну ознаку похоронного обряду тих часів.

Крім ховання покійників цілими, в деяких околицях їх спалювали, а попіл і недогарки складали в умисне для цього призначений посуд (урни).

Одна з цікавіших культур початку ново-камяної доби, є т. зв. надбужанська культура, після якої поширюється на українських землях дуже високо розвинута трипільська, прозвана так від с. Трипілля в Київщині, де найдено її найбагатші останки. Цвіла вона в нас у 2500—2000 р. р. до Христа. Межі її поширення простяглись від водозбору нижньої Десни на Чернигівщині по Галичину Бесарабію та Румунію. Памятки тієї культури зберегались по землянках (із останками огнищ), де жили тогочасні люди, та в глиняних „точках", мабуть похоронного призначення.

До особливо високого розвитку дійшло у трипільській культурі гончарство. Посуд зразу ліплений руками з нечистої і слабо випаленої глини, де далі стає багатший формами й орнаментикою, а виріб його удосконалюється. Виробляли посуд на місцях, а не привозили здалека, про що говорять збережені останки гончарських печей того часу. На так званих „точках", що були мабуть місцем похоронів і почитання покійників, знайдено крім попелу й недогарків з люд-

ських кісток безліч різноманітного посуду. Були там подвійні чашечки без дна (подібні до нинішних далековидів) та різної форми горщики, мисочки та кухлики. Всі украшені фарбованим орнаментом із хвилястих ліній та завитків. Крім посуду трапляються по таких „точках" глиняні статуетки, переважно жіночі, хоч тут і там трапляються статуетки чоловіків та тварин. Так орнаментика посуду, як форми статуеток говорять про високо розвинутий мистецький смак і хист людей із часів трипільської культури.

Вчені думають, що трипільську культуру створило якесь західньо-европейське племя, що жило життям осілих хліборобів і тут, на український землі, почало творити культуру, яка зацвіла пишним цвітом щойно в Греції. Вони думають, що це племя, це предки греків, що оселившись на якийсь час на Україні, мусіли згодом її покинути й заселити побережжя Малої Азії, острови Егейського моря й саму Грецію. Томуто й зовуть цю культуру — передмікенською від грецького міста Мікен в Арголіді, де вона дійшла до свого остаточного розвитку й досконалости.

В Галичині збереглися памятки трипільської культури в Більчу Золотому над Серетом та Кошилівцях і Бучачі (гора Федір) на Поділлі

Для повної характеристики трипільської культури на землях галицького Поділля, може послужити нам велика промислова оселя того часу в Кошилівцях (пов. Заліщики).

В тогочасному гончарстві рівночасно вживали кілька відмінних способів виробу. Найдавніший посуд — полумиски, збанки, кухлі та амфори, ліпили від руки з сірої, змішаної з піском глини, а його орнаментика була жолоблена й невибаглива у формі.

Кращим способом виробляється посуд блідо-помаранчевої краски шляхотний по формі і виконанні, покритий багатою орнаментикою в чорній, червоній і білій красці. Є там пляшки з ухом подібні до голови вола, мисочки оперті на людських ногах, посуд у формі птаха та інших тварин. Орнаментика, переважно складена з ліній, кругів, луків, завитків і рівнораменних хрестів, має в собі й ростинні та тваринні, а навіть людиноподібні мотиви. Разом з безліччю гарних і виразистих статуеток, вся кошиловецька находка дає дуже вимовне свідоцтво рівневі усієї трипільської культури. Появилася вона в нас без попередження, блисла, мов метеор і згасла, чи то разом із племям, яке її створило, вимандрувала поза межі нашого краю.

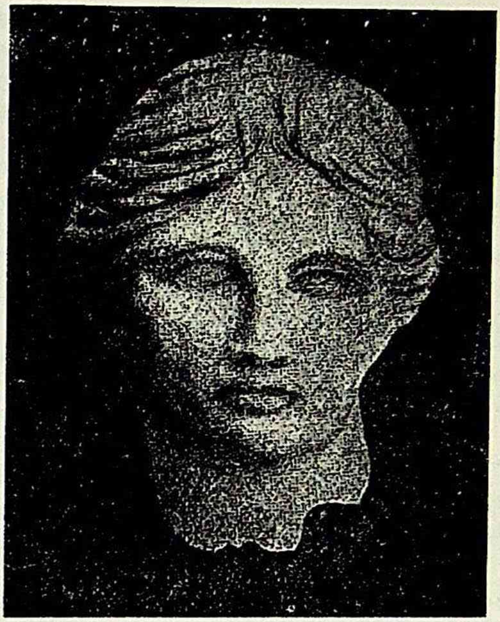

Монета Босфорського Царства з воротами Пантикапею.

Доба металів. Деякі вчені думають, що племя, яке витворило на наших землях, трипільську чи то „передмікенську" культуру,

прийшовши сюди, виперло давніших мешканців на захід. Коли воно помандрувало собі на південь, то виперте відсіля племя первісних тубильців (автохтонів) зайняло назад свої оселі. І цьому то племеневі довелося пережити чи тільки започаткувати „добу металів“ на нашій землі.

Правду кажучи, не було в нас так званої „бронзової доби“, що в краях багатих на зложжа мідяної руди, замінила камяну добу. Мідь, а за нею бронза (стоп міди з циною) появляється тільки на південно-західніх (Карпати) й південно-східніх (Донеччина й Чорноморщина) окраїнах нашої землі й до того так пізно, що заки поширилося їх уживання вже прийшло їм на зміну залізо.

Голова статуї грецької богині, що її найшли в Ольбії.

Найраніші мідяні сокирки, як надзвичайна рідкість, трапляються в нас уже в „мазанках“ трипільської культури, нерідко попадають вони й у припадкових находках Поділля та Слобожанщини. Аде центральна Україна не має змоги познайомитися з тим рідким і дорогим металем. Вживають його тільки багатії, тай то не в формі ужиткового знаряддя, а більше всього в формі різноманітних прикрас, як гривні, намиста, спряжки й шпильки до волосся. Ужиткове знаряддя і зброя з бронзи це в нас велика рідкість; вона не всилі виперти камянного знаряддя, яке починає спровола наслідувати форми металевого.

Міркуючи по стилевому характері привожених до нас бронзових виробів, можемо прослідити джерела, з яких поширювалися тогочасні культурні впливи на наш край. Ішли вони, в першу чергу, з півдня, з чорноморського побережжя, яке тоді вже скупчувало в своїх торговельних центрах продукти азійських та середземноморських країв; тією дорогою діставалися до нас культурні впливи Малої Азії, Туркестану та Персії. Сильні культурно-вимінні звязки єднали наш край з Придунавєм (нин. Угорщина) та з германськими племенами, які жили в безпосередніх звязках з римлянами та кельтами.

Чергова з а л і з н а доба, що в західній Европі обіймає останнє тисячеліття до Христа, й ділиться на старшу т. зв. „г а л ь ш т а т с ь к у“ (від находок в гальштатському окрузі Австрії) та пізніщу „л я т е н с ь к у“ (від назви одного з швайцарських озер, на якому найшли останки палевих будівель), почалася на Україні доволі пізно й припадає вже на такби сказати „історичні“ часи, обняті писаними відомостями про наш край.

Старшій, „гальштатській“ культурі, відповідають у нас памятки збережені по скито-сарматських мешканцях нашого краю, що на них

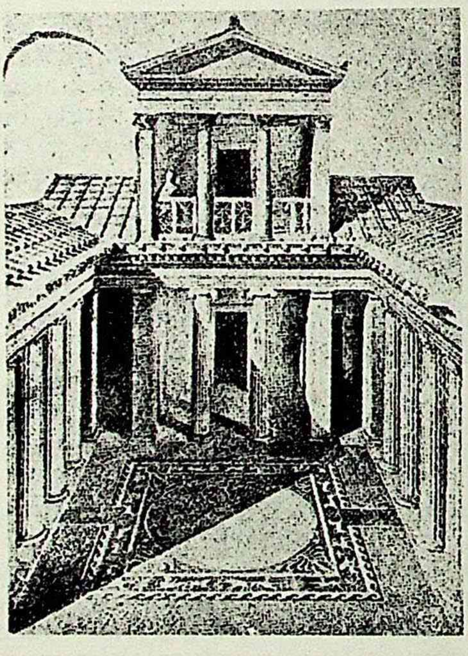
помітний вплив культури грецьких кольоній чорноморського й озівського побережжя. Згодом, у перших шости сторіччях по Христі, помічуємо характеристичні риси „лятенської" культури в памятках, залишених на нашій землі готами та східніми приходнями до нашого краю. Скарбницями памяток обох культур є могили та похоронні поля; із них найстарші зберегли нам знаряддя новокамяної доби впоряд з бронзовими та залізними.

Памятки гальштатської культури трапляються на Подністрівю в Галичині: тут найдено цінні золоті скарби в ріці Збручі та в с. Михалкові (борщівськнй пов.) на Поділлі. Памятки лятенської культури стрічаються частіще на Київщині, Поділлі, Волині та в Галичині.

Одні й другі походять із часів, що для їх прояснення маємо не тільки німу археольогічну старовину, але й дуже вимовні, закріплені письмом свідоцтва, а з них слід признати першенство — грецьким.

Греки. Народ, що не тільки, своїми писаннями, впровадив Україну на історичну сцену, але й гарно започаткував її культурно-політичний розвиток, були греки.

Уже з VIII ст. по Христі починаючи, коли то ще вся наша земля потапала в померках праісторії, заселюють узберіжжя Чорного й Озівського моря грецькі кольоністи, що тікаючи перед домашніми війнами в рідному краю, шукали не тільки нових ринків збуту для продуктів грецького промислу, але й захисту для продовжування своєї культурно-цивілізаційної праці. Приходять вони до нас із міст корінної й малоазійської Греції, та від гирла Дністра починаючи, а на найдальших заливах Озівського моря (Меотиди) кінчаючи, покривають усе узберіжжя низкою торговельних міст-факторій. Важливіші з них це: Тира при гирлі Дністра, що на її румовищах повстав український Б лгород (нині Акерман), Ольбія, (заснована ок. 645 р. пер. Хр.) при гирлі Богу (поблизу нин. Миколаєва) Херсонес на південно-західньому й Теодосія (пізн. Каффа) на півд.-східньому узберіжжі Криму (нині Керч) з одного й Фанагорія (староукраїнська Тмуторокань) на другому боці проливу, що єднає Озівське море з Чорним, Танаіс при гирлі Дону (біля нин. Ростова) й ціла низка інших.

Грецький будинок, відтворений з румовищ, що їх відкопали в Ольбії.

Тоді, як півдикі степові орди, разураз вдиралися на наші землі з Азії й нишили все на дорозі, грецькі кольоністи прийшли до

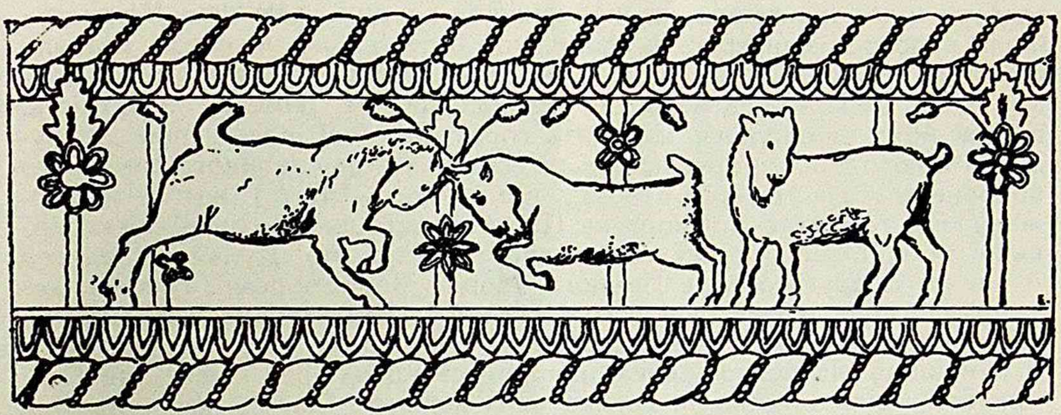

Рисунок намиста грецької роботи, що його найшли в Тамані, над Озівським морем.

нас із мирною віткою торговлі й культури. А хоч не втрималися вони на чорноморському узберіжжі перед азійською степовою навалою, то залишили по собі дуже багато: не тільки в румовищах своїх кольоній, але й у духовій культурі своїх сусідів і наступників.

Вивозячи з України худобу, рибу, мід, віск, футра, вовну та збіжжя, привозили сюди вино, оливу, матерії, металеве знаряддя, розмальований, глиняний й металевий посуд, всяку галянтерію а навіть... нагробні памятники. Все те міняло до ґрунту культуру й побут їхніх сусідів; одні з них ставали „полугреками", другі передавали грецьку культуру на далеку північ і схід.

Суто демократичний лад і републиканський устрій, перенесений грецькими кольоністами на узберіжжя Чорного Моря, дуже скоро виявився погубним серед нових умов їхнього життя. Доволі сказати, що політична сила і вплив грецьких кольоній не сягали дальше мурів їхніх міст. Живучи нарізно, мініятурними містами-державками, не додумалися греки створити хочби й оборонний союз своїх кольоній для відпору варварського світа, що відусіль зазіхав на їх добра. Один тільки Пантикапей, завдяки свому напів монархічному устроєві, зумів зорганізувати низку грецьких кольоній над Озівським морем у союз, що довго опирався варварам, а навіть поширив свій політичний вплив на кольонії Криму.

Інші кольонії дуже скоро попали в загрозливу для культурного життя залежність від варвар, оплачуючися їм непосильними данинами, а то й визнаючи їхню зверхність Остаточно, коли не могли собі самі порадити, вони піддалися в опіку більшим мілітарним державам, не цураючись навіть персів, з якими їх корінна батьківщина вела війну на смерть і життя. Похід перського короля Дарія на скитів у 513 р. був саме наслідком тої опіки перської держави над грецькими чорноморськими кольоніями. Колиж корінна Греція зламала силу Персії, чорноморські греки піддалися під охорону атенського морського союзу, завдяки якому в V і IV ст. зацвіли їх кольонії високою культурою й добробутом. Упадок Атен потягнув за собою й упадок кольоній: їм уже не могли забезпечити розвитку ні македонці ні понтійський король Мітридат V, що розбивши скитів, заложив над Озівським морем Босфорське Царство, а навіть заходився

здобути ціле чорноморське побережжя. Сміливі замисли Мітридата йшли в розріз із інтересами римської імперії що вже тоді станула сильною ногою в Малій Азії. В невдачних боях із Римом гине Мітридат (63 р. пер. Хр.) а його син Фарнак визнає римську зверхність. Колиж йому заманулося здійснити горді батькові пляни про опанування цілого Чорноморя, накликав собі на голову великого римського войовника Юлія Цезара; в бою з ним тратить (47 р.) життя й державу. Від тоді стає Босфорське Царство автономною провінцією римської імперії, що посуває свої сухопутні межі по Дунай із одного й Кавказ із другого боку Чорного Моря. Чорноморські, грецькі кольонії відживали вже свій вік. Не помогла їм охорона зорганізованої римським цісарем Траяном Дакії (106 по Хр.). Всі вони лягли в румовища під безпощадним напором степових орд, а деякі, як Пантикапей стали столицями варварських держав. Якийсь час животіли ще грецькі осади Тавриди, поки й вони не зникли з лиця землі.

Розпалися в румовища й перестали існувати, але вплив, що його виявили за час свого існування і культурні досягнення, залишені наслідникам, не змарнувалися; ціла Европа взагалі живе до сьогодні з велетенської культурної спадщини старої Греції.

Геродотове оповідання про скитського царя Скиля, що захоплений культурою грецьких кольоній жив подвійним життям — у себе дома життям скита, а гостюючи в Ольбії життям грека, дуже вимовне й переконуюче. Справді полугреками ставали всі, що зіткнулися з грецькими, чорноморськими кольоніями. А як далеко сягав їх вплив свідчать сучасні розкопки: прекрасний грецький посуд викопують не тільки на Чорноморі, але і в околицях Києва, Харкова, Полтави, а навіть у Галичині.

На правому березі Бога недалеко його устя біля села Парутина збереглися до нині румовища **Ольбії**, що її ще в 645 р. до Хр. заснували виселенці з грецького Мілєту в Малій Азії. Вчені, працюючи біля ольбійських розкопок від 1902 р. змогли відтворити цілу історію, а навіть життя і побут тієї кольонії напротязі її кількавікового існування. На захід і північ від Ольбії в урочищі „Сто Могил" розкопано цвинтар і в його могилах найдено грецький посуд в усіх його розвоєвих зразках, від чорнофігурних ваз VI ст. перед Хр. до червонолякових і скляних виробів римського типу з III ст. по Хр. Розкопано сім культурно-розвоєвих шарів Ольбії, з яких виявляється, що вона кількакратно горіла й руйнувалася; після того відбудовувалася наново, нерідко вживаючи старих матеріялів.

У найстаршій добі цвіла в Ольбії йонська культура, по якій збереглися архитектурні памятки, глиняні (теракотові) жіночі статуетки, маски, мраморні статуї, вази та інша кераміка, привожена сюди з Мілєту, острова Родосу й Навкратису. В чергових віках йонську культуру Ольбії замінює аттицька (VI—V ст. до Хр.) відтак геллєністична греко-римська.

Стара Ольбія була зразу обведена тільки ровом, але згодом збудували довкола неї оборонні мури з баштами. Все ж таки вони не забезпечували її перед наскоками сусідів, яким вона мусіла давати окуп. В I ст. зруйнували її готи, але згодом її відбудували на бажання скитів; вони вже не могли жити без торговельної факторії, яка заспокоювала б їх повищені культурні вимоги.

Сцени з життя скитів, зображені на вазі грецької роботи.

З тих часів занепаду збереглося дуже цікаве оповідання про Ольбію, записане подорожником фільософом Діоном Хризостоном.

Тогочасна Ольбія була куди менша від первісної, а замісць могутніх мурів і башт, була обведена невисокою й слабенькою огорожею. Все свідчило про її упадок: бо не греки тепер впливали на варвар, а варвари на греків. Отаман ольбійської залоги Калістрат був одягнений по скитськи, а ольбійці не говорили вже чистою грецькою мовою, але якимсь греко-варварським жаргоном. Тим не менше були вони горді на грецьку культуру й пишалися своїм Гомером, його Іліядою та її героєм Ахиллем. Якраз був Діон в Ольбії в моменті, коли після одного зі скитських наскоків, ольбійці сподівалися чергового й готовилися відперти ворога. Але наскільки греки були собою і в обличчі смертельної небезпеки, свідчить хіба те, що ольбійські жовніри, замісць хвилюватися недалеким боєм, попросили Діона, поговорити з ними про... фільософію. „До нас — говорив Діонові один із ольбійських жовнірів, — приїздять тільки греки з прізвища, а в дійсності, куди гірші варвари, як ми: купці й крамарі, що привозять сюди всяке нікчемне дрантя й погане вино, а вивозять відсіля некращий товар. Ми любимо Гомера, дехто любить і Плятона, й ти не дивуйся, що такий громадянин похожий на варвара, як я, читав Плятона. Не говори нам про політику, але про божеську фільософію“.

Як бачимо, важко було грекам, мистцям і фільософам з уродження устоятися проти варвар, які мало цікавилися фільософічними питаннями, а твори грецького мистецтва купували й грабили, не розуміючи їхньої вартости.

Але поки Ольбія була могутня торговельна кольонія, то в неї була й своя пристань і збіжеві шпихлірі й базарі, на яких виставлялися на продаж і в обмін привозні товари; вона мала свій водопровід і цілу низку храмів, театр, гімназію (грище для гімнастичних вправ — гіподром — спортову площу) та цілу низку торговельних факторій здовж чорноморського побережжя.

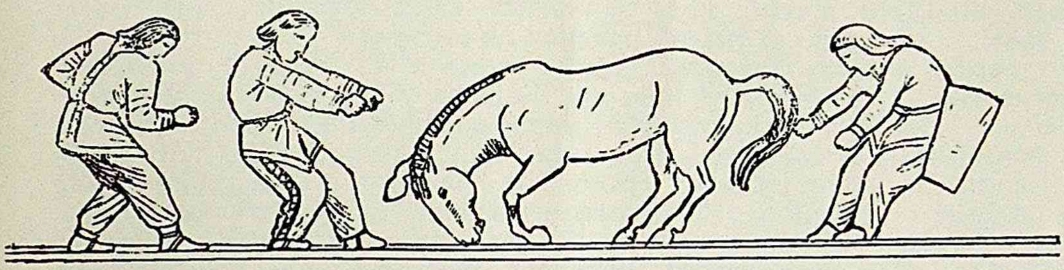
За цілий час існування Ольбії панував у ній демократичний лад: законодатне тіло було народнє зібрання (еклесія) виконуюче — рада (булє) або колєгія старших (архонтів). Військовими справами завідувала колєгія „стратегів“.

Друга з видатніших грецьких кольоній **Пантикапей**, заснована в VI ст. до Хр. на місці пізнішого, істор. староукраїнського Корчева, теперішньої Керчі, була по опису географа Страбона (помер коло 23 р. по Хр.) збудована на горбі, заселеному довкола на просторі шести кільометрів і мала на своему східньому боці пристань на яких 30 кораблів. У ній був акрополь (замок) можливо, що на горі, яку тепер звуть Мітридатовою. Пантикапей був столиця пізнішого Босфорського Царства, та головний доставник збіжжя, що його вивожено з пристаней царства по 100.000 медимнів річно. В низинній і плодючій околиці Пантикапею були села, де й плекалося з великим успіхом хліборобство. Тому то на монетах Босфорського Царства бачимо колос, як символ хліборобства й рибу, що була по хліборобстві найважніший вивозний продукт кольоній.

В противенстві до демократично-республиканської Ольбії Пантикапей завів у себе напів монархічний лад: пантикапейські архонти були „базілєвсами" для варвар. Ставувши на чолі союзу озівських кольоній, Пантикапей перетворився в столицю Босфорського Царства, створив велику мілітарну силу з варварських наємників, та поширив свою владу на низку сусідніх варварських племен та грецьких кольоній, від гір Таврії (Криму) до Танаїсу (Дону) й Кавказу.

Як в Ольбії, найдено в Пантикапею цілу низку монументальних гробниць із розмальованими в нутрі стінами й неперебраними скарбами в посуді та ювелірських окрасах. Багато теж збереглося румовищ будинків, храмів та різьблених статуй і портретів. Одні з них привозили з корінної Греції, другі творили на місці й на них слідний вплив місцевого, дещо зварваризованого смаку й уподобань. Могили з часів Босфорського Царства (найцікавіші з них: Кульобська біля Керчі, Юз-Оба, Велика Близниця й Артюхівська Семи Братів) як і катакомби та склеплені гробниці переховали нам увесь ритуальний матеріял старогрецьких похоронів, пояснюючи не тільки вірування греків у позамогильне життя, але й їхні буденні звичаї та обичаї. Впливаючи своєю високою культурою на варвар, вони набиралися дечого й від них. Варварським впливам слід між іншими приписати, що видержана скромність і тонкий смак побуту в корінній Греції заміняється в чорноморських кольоніях варварською виставністю, в якій золото й самоцвіти грають важну ролю

Своїх покійників хоронили грецькі кольоністи в золотих вінках, жовнірів у шоломах, жінок у діядемах з довгими дармовісами, опущеними на чоло. Так мужчини, як і жінки носили в ухах ковтки, тільки мужеські були менші й скромніші від жіночих. Крім цього жінки носили довгі, вигадливі підвіски, що прикріплені до убору голови звисали понад ухами. На шиї носили намиста і гривні, з яких більшість дивує нас тонкістю свого виконання. Не було цього звичаю в корінних греків: перейняли його чорноморські кольоністи від варвар. Широко вживані були перстені й циліндричні, різьблені печатки. Скромна й проста грецька одежа була тут покрита золотими бляшками и та позументами. Про форму одежі повчають нас глиняні статуетки та розписи гробниць. Але характер посуду не різнився від посуду матірнього краю. Видно, що більшість привозили сюди, а те, що роблено на місцях наслідувало привозні зразки. Бачимо ті самі стрункі амфори, чорно й червоно фігурні вази, з побутовими й мітоло-

Скити приборкують дикого коня. Рисунок на вазі грецького виробу.

гічними сценами, мисочки й ритони в формі турового рога, прекрасні пляшки з тонкими шийками, глиняні й бронзові, завсіди тонко різьблені світильники, і т. д. Збережені відломки божеських ставників теж нічим не різняться від краси й величі різьбарських архитворів матірнього краю. Напевне мармурові ставники привозили собі греки з батьківщини, а на місцях відливали тільки бронзові.

Кімерійці. Найдавніший із відомих народів, що в заранні історії заселювали чорно-морський степ, було тракійське плем'я кімерійців. Появляються вони в нас на самому початку першого тисячеліття до Христа й залишають по собі назву „Кімерійського Босфору" (керченської протоки з Чорного до Озівського моря) та овіяну легендою геройства „могилу кімерійських королів" над Дністром, про яку згадує грецький історик Геродот. Назагал усе, що знаємо про перших мешканців чорноморського степу, знаємо від Геродота. Оповідаючи про скитів, Геродот подає дуже повчаючу, й для наших часів, історію прогнання кімерійців із чорноморських степів:

„Там, де тепер (в V в. до Хр.) живуть скити — оповідає Геродот — був край кімерійців. Коли скити напали, кімерійці злякалися великого війська й почали радити раду. Погляди роздвоїлися. Думка народу була, що найкраще вступитися геть і не виставляти себе на небезпеку. Але кімерійські королі станули на тому, що треба боронити краю від напасників, хочби на життя і смерть. Та народ не хотів погодитися з думкою королів. Одна частина рішила уступити, не добуваючи меча й залишити рідну землю ворогові, а королі з другою частиною народу рішили радше згинути, як кидати рідний край на ворожу поталу. Повстало велике замішання, а що обі сторони були однаково сильні, прийшло до бою. Всі, що рішили не піддаватися ворогові, полягли до одного. Тоді кімерійський народ поховав їх із шанобою над рікою Тирасом (Дністром). Їх могилу видно ще й досі Потім... усі вийшли з краю. Тоді прийшли скити й перейняли пустий край у посідання"...

Скити. Велике й войовниче іранське плем'я скитів, появилося на наших землях десь у VII ст. до Христа й виг навши відсіля кімерійців, заволоділо землями від Дону по Дніпро; своїми впливами сягало воно по Дунай, на захід, та по пізніший Київ, на північ. Поділені на поодинокі племена, що різнилися поміж собою вдачею і куль-

турою, улаштувалися вони так, що коли одні не кидали кочівничо-грабіжницького життя, другі займалися хліборобством (скити-орачі), а треті т. зв. „царські скити" правили цілим краєм. Вони то тримали в страху й послуху покорені собою племена та заєдно тривожили наскоками сусідів: грецькі кольонії, Балкан, Малу Азію та побережжя Каспія. Тому то перський король Дарій вирушив проти скитів (513. р.) й примусив їх припинити наскоки на Малу Азію. Згодом скити наблизилися до чорноморських греків, не тільки під культурним, але й політичним оглядом. Коли грекам надоїла влізливість македонських королів, вони виступили проти них, разом із скитами. Тоді то розцвіла скитська культура, утворена під грецькими впливами на основі рідної скитам іранської культури і покорених скитами мешканців чорноморського приберіжжя. Скити, що жили в безпосередньому сусідстві з греками, так перейнялися грецькою культурою, що сучасні грецькі історики почали їх звати „полугреками".

Грецький історик Геродот, подав нам дуже цінні відомості про територію й населення Скитії; вона була, мов чотирокутник: південна її межа тяглася здовж чорноморського й озівського побережжя по Істер (Дунай) на 4000 стадій, або 20 днів дороги. На стільки ж стадій простяглася Скитія на північ і так само довга була її північна межа. Підсоння Скитії, в якій зима мала тривати вісім місяців, здавалося Геродотові суворим. Поправді Геродотові, що жив у соняшній Греції і зроду не бачив снігу, не можна дивуватися, коли він вважає сніг пірям, що паде з неба й ніяк не може зрозуміти, що скитське болото твердне від холоду, а мокріє, коли на ньому розкласти вогонь. Хто не розумів таких явищ, звичайних у нашому підсонню, тому й скитська зима довжилася аж до восьми місяців.

З українських рік вичислює Геродот: Істер — Дунай, з його пятьма гирлами, Тірас — Дністер, Гіпаніс — Бог, Бористен — Дніпро, Танаїс — Дін, та три, нам уже невідомі річки: Пантикапа, Іпакір і Гер. Описуючи Дніпро, каже Геродот:

„Бористен, найбільша ріка по Істрі, й, на мою думку, найкорисніша з усіх, бо наводнює пасовища для худоби та має в собі дуже багато знаменитої риби. Вода в ньому дуже смачна й куди чистіша від інших, каламутних річок Скитії. Здовж берегів Бористену тягнеться прекрасна рілля, а там, де не засівають землі збіжжям, ростуть високі трави. В гирлі (лимані) Бористену добувають сіль та ловлять осетрину, що її насолюють".

Про кількість скитів не вміє нам сказати Геродот нічого певного. Свої відомості збирав він зі слухів, а коли питався скільки є скитів, то одні казали йому, що їх дуже багато, другі, що справжніх скитів мало. Виходило б, що скити опанувавши пізнішу українську землю, накинули місцевим племенам не тільми владу, але й назву та культуру. Поміж скитськими племенами відмічує: к а л л і п і д і в-с к и т о г р е к і в, на самому півдні, а далі а л я з о н і в, ще далі с к и т і в-о р а ч і в й на самій півночі Скитії н е в р і в. Усі ті скитські племена жили на захід від Дніпра. На схід від нього жили с к и т и-к о ч і в н и к и, а ще далі на схід ц а р с ь к і с к и т и. Щодо н е в р і в, то дехто з учених вважає їх словянським племенем.

В протилежність до правобережних скитів, що жили більш осілим, напів хліборобським життям, лівобережні скити були справжні кочівники й про них оповідає другий грецький письменник Гіпократ

(V—IV ст. до Хр.) таке: Звуться вони кочівниками тому, що в них нема будинків, а живуть вони в чотири або шестиколісних мажарах, зроблених на подобу хат у дві й три кімнати, закриті відусіль повстю. Крізь повсть не проходить у середину ні дощ ні вітер. Тягнуть їх дві або й три парі безрогих волів. Коли переїздять з місця на місце, то в мажарах їдуть жінки, а чоловіки біля них з боку, на конях. За мажарами женуть череди худоби — овець, коров та коней. На одному місці пробувають вони поти, поки стає паші для худоби, коли ж її забракне, перекочовують на інше місце. Живляться вареним мясом (іпака) та кобилячим молоком (кумисом) і сиром.

Скитський невільник няньчить грецьку дитину. Стара, грецька різьба.

Самі по собі були скити войовничі й жорстокі. Богові війни, що його зображував меч, застромлений у багаття, приносили людські жертви з бранців. З голов поконаних ворогів стягали шкіру й чим більше хто таких шкір мав, тим більщу мав серед них пошану. З ворожих черепів робили собі, оковані сріблом, чаші. Крім бога війни почитали скити бога неба, плодовитости, домашнього багаття та інших. Про цікавий звичай скитського побратимства, оповідає Геродот:

„Побратимство, без огляду на те з ким, заключають скити таким способом: наливають у великий, глиняний ківш вина, змішаного з кровю тих, що заключають побратимство. Потім мачають у тім ківші меч, стріли, бойову сокиру й спис. Зробивши це, відмовляють довгу молитву й випивають вино“.

Скитське побратимство було довічне й обовязувало жертвувати життя для побратима.

Одягалися скити в сорочку й кафтан, деколи з футряним підшиттям. Штани носили вузькі, зі шкіри або матерії. Чоботи мякі, привязувані ремінцями до ноги, щось як гуцульські постоли. На голову одягали гостроверху кучму з довгими кінцями в роді гуцульської клепані. Скитські царі носили повязки або футряні, золотоверхі шапки. Жіночі одяги були вибагливіші, довгі, з вузькими рукавами. Знатніші жінки носили на голові діядеми з дармовісами. Так жінки, як мужчини, носили ожерелля на шиї й ковтки з привісками в ухах. Взагалі скити кохалися в золотих прикрасах та в дорогій, украшеній золотою різьбою, зброї. Посуду вживали переважно грецької форми й виробу.

Найобильніші скарби скитської старовини відкрито на Україні на Запоріжжі (Чортомлицький курган і Лугова могила) та поблизу Керчі (Кульобський курган). В обох місцях найдено прекрасні срібні вази, покриті різьбою сцен із скитського життя. Була це грецька робота на скитське замовлення.

Сармати. Зчасом, коли скити прислабли, наперло на них зі сходу, споріднене з ними іранське плем'я с а р м а т і в. Протягом довгого часу від III ст. перед Хр., до II ст. по Христі, завоювали вони всі українські землі, зайняті дотепер скитами й залишили по собі назву Сарматії не тільки для нашого краю, але й для цілого східньо європейського низу, та около 600 назов місцевин на українському півдні. Як скити не виперли цілком із своїх земель місцевого населення, так і сармати тільки приборкали й підчинили своїй владі всі племена, що жили тоді здовж чорноморського побережжя й накинули їм свою назву. Грецькі літописці називають сарматів „підданими жінок", що свідчить про виїмкове серед степовиків, становище жінки в сарматському громадянстві. По правді сарматами жінки не правили, але вони були в них рівнорядні громадянки й на рівні з чоловіками їздили верхи, полювали та приймали участь у боях. Більшість сарматів вела кочівниче життя. Сарматські вояовники носили шкіряні або металеві шоломи й панцирі, списи, луки та мечі. Славилися, як незрівняні їздці. Не було в них багато заліза й тому вони виробляли свої панцирі теж із плиток із порізаних кінських копит; із рогу бували в них і вістря стріл та списів. Широким і загубистим одягом подабали сармати на персів. Були біляві з лиця, носили довге волосся та мали сузорий, дикий вигляд, Мовою наближувалися до скитів, із якими були посвоячені й під оглядом віри.

Аляни. На зміну сарматам прийшли в I ст. по Хр. а л я н и, прозвані теж р о к с о л я н а м и, що, як скити й сармати, опанували чорноморський степ та накинули його мешканцям, разом із владою, і назву. Були це кочовики теж іранського походження, подібні до скитів і сарматів з мови та одягу. По словам сучасника боїв алянів з гунами Аміяна, жили вони в мандрівних возах і годувалися мясом та молоком. Від гунів були куди культурніші, гарні з виду, біляві, легко озброєні, дуже войовничі та свободолюбні. В їх громаді були всі собі рівні, але суддями бували тільки люди, що вславилися в боях.

Аляни вдержалися на чорноморському степу недовго. Під напором германських племен із заходу й гунських орд зі сходу, розпалися аляни на кілька частин; із них одна тільки невеличка частина втрималася на Прикавказзю, де дала початок о с е т и н с ь к о м у народові. Там вони живуть до сьогодні.

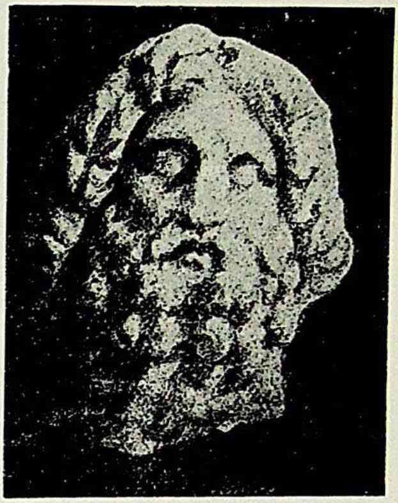
Бесси, костобоки й карпи. В пору, коли крізь чорноморські степи перевалювались кочівничі орди іранських племен, в Карпатах жили народи тракійського походження, що їх тогочасні греко-римські письменники прозвали бессами, костобоками й карпами.

На основі тогочасних історичних джерел важко визнатися, чи ці племена жили по обох боках, чи тільки на південних склонах Карпат. Можемо здогадуватися, що бесси жили в околицях сьогоднішньої

Лемківської Верховини, на схід від них костобоки, а ще дальше, в поріччі Дністра й Пруту — карпи.

Всі вони були войовничі й підприємчиві, а костобоків бачимо в 165 р. по Хр. у походах на алянів та Македонію. По кількох війнах із римлянами всі ті племена так ослабли, що мусіли піддатися волі римських імператор'в й виселитися з Карпат у межі римських провінцій Мезії та Панонії.

Деякі учені старалися доказати словянське походження тих племен, — цей погляд не утримався, але безсумнівне є те, що ці тракійці, зустрівшися з напором словянських племен від півночі, поневолі із ними мішалися, а коли врешті виселилися з Карпат, то їх останки, спорідниилися з словянами та стали предками сьогоднішнього населення Карпат.

Голова грецької статуї, найдена в Ольбії.

Із вдачі були вони войовничі й сміливі, особливо на підпитку. Їх семейне життя не виблискувало чеснотами. Кохалися в зброї, в золотих прикрасах і татуовалися. Волоссям були біляві, з виду червонаві. Одягами та багатьома звичаями нагадували скитів. Від своїх сусідів відрізнювалися замилуванням до співу й вірою в безсмертність. Їх жреці мали великий вплив не тільки на їх релігійне, але й політичне життя.

Бастарни. Рівночасно з бессами, костобоками й карпами, появляються на карпатському підгірї германські племена бастарнів; попереджуючи велике переселення германів з півночі на південний схід, врізувалися вони клином поміж іранських мешканців чорноморського степу. Вперше зявляються на історичному обрії в 180 р., по Хр. коли то македонський король Пилип II закликав собі їх до помочі. Вони займяли дельту Дунаю й східні Карпати та давалися дуже в знаки римським провінціям. Остаточно їх таки перемогли римляни й переселили в межі своїх подунайських провінцій. З того часу гине по них слід, як і по бессах, костобоках та карпах.

Ґоти. Вслід за бастарнами виходять із своїх прибалтійських селищ і йдуть у південно-східньому напрямі чергові германські племена ґотів; за ними тягнуться їх одноплемінці герулі й тайфалі. Промандрувавши з великим трудом і втратами в людях крізь багнисте Полісся, в III ст. по Хр. зявляються вони на українському півдні й займають велетенські простори від Дніпра по нижній Дунай і східні підноги Карпат. Тут вони поділилися на східніх і західніх ґотів (остроготів і візиготів.) Остроготи створили над Дніпром сильну державну організацію зі столицею Данпарштад (Дніпровий город), у якій дехто з дослідників добачує зародок пізнішого Києва, як торговельного осередка. Славний, оспіваний народніми піснями був гот-

ський король Германаріх (350—375). В боротьбі з ним поляг римський цісар Децій, а двацять літ опісля завоювали готи римську провінцію Дакію (сьогодн. Румунію). В середині IV в. володіли готи майже всіми племенами поміж Балтійським і Чорним морем, промощуючи крізь їх землі славний згодом „шлях від варягів до греків".

В VI ст. прийняли готи християнську віру й як один із перших „варварських" народів переклали біблію та започаткували буйний розвиток скито-гото-словянської культури.

Нажаль нова азійська орда **гунів** перепинила цей розвиток і новим жахом знялася над Европою.

Гуни. Страшна своєю дикістю і скількістю гунська орда, прозвана сучасними літописцями „божим бичем Европи", була урало-алтайського, монгольського походження. Вона то започаткувала на наших землях оплакану добу турко-татарського лихоліття, що припинило культурно-цивілізаційний розвиток не тільки самої України, але й цілої східньої Европи.

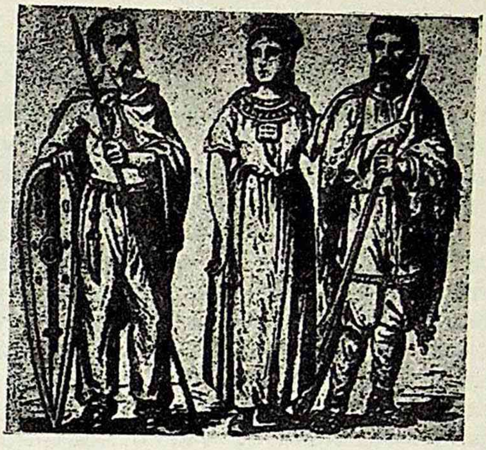
Гуни вийшли з глибин Монголії й, прокочувавши якись час над Волгою, кинулися около 370 р. на алянів, що мешкали над Озівським морем (Меотидою) й на лівому березі Дону. Вирізали тих, що пробували їм опертися, решту прилучили гуни до свого походу й кинулися з черги на остроготів.

Про те, який жах нападав на всіх, що тільки мали нещастя зустрітися з гунами, говорить їх характеристика в творах тогочасних, греко-римських та готських письменників.

Готський історик Йордан (551 р.), переповідаючи відомості про гунів, збережені в греко-римських письменників, каже: „Народ гунів немилосердний понад усяку жорстокість, напав на готів. Він обійшов велике озеро Меотиду і зразу, наче якийсь крутіж, пірвав за собою народи, що мешкали по той бік Скитії.

Гуни, кого не могли поконати війною, того залякували своїм виглядом й примушували тікати геть: обличчя в них було жахливо чорне, наче неформна галушка, з якимись цятками, замісць очей. Вони калічили своїх дітей першого дня по народженню — хлопцям натинали мечем щоки, щоби вони, раніше, аніж закушають материнського молока, закушали болю від ран. Через те гуни ростуть безбородими. Хлопці не бувають гарні, бо на їх обличчі, посіченому нарізами меча, пропала юнацька краса заросту. На зріст малі, але проворні й швидкі в рухах, мистці в стрілянні з лука, сильні в шиї й дуже горді. На вигляд ніби й люди, але живуть у звірській жорстокості..."

Не диво, що остроготський король Германаріх, як тільки зачув про похід гунів, покінчив життя самогубством (375) а його наслідник Вінітар, що захотів протиставитися гунам, у боротьбі з ними, наложив головою. Тоді решта остроготів не бачила перед собою ніякого іншого виходу й уступилася геть із чорноморського побережжя. Те саме зробили й візиготи, що впросилися до римської Тракії. На місці залишилися тільки готські недобитки, що визнали гунську владу і якийсь час користувалися власною самоуправою. Ще в VIII ст. жили останки готів на Криму під Яйлою, та біля керченської протоки. Там вони навіть заклали самоуправну провінцію Таматарху, пізнішу українську кольонію Тмуторокань.

Зразки словянських одягів.

На українській землі продержалися Гуни недовго. Своїми головними силами вони подалися на Дунай, де за володіння Аттилі зорганізували велику гунську державу. Хоч вона й не була якслід зорганізована й не мала виглядів на тривкість, все ж таки не так її політичний вплив, як страх перед Атиллею простягся чорною хмарою від Уралу по Рен. Але зі смертю Аттилі (453 р.) розпалася ця „держава", що тримала сусідів у смертельному страху перед гунською жорстокістю. Почалося з повстання племен, підбитих Аттилею на середньому Подунавю, а там уже самі з себе порвалися пута гунської зверхности над іншими землями і народами. З гунів залишилися тільки розбиті ватаги; одні з них осіли в т. зв. Малій Скитії (нин. Добруджі) та римських провінціях, другі вернули в чорноморські степи, решта розплилася безслідно серед племен, що заселювали шлях гунського походу від Волги по Дунай.

Гунський „бич божий" перестав свистіти понад Европою, але на гунах не скінчилася ще навала турко-монгольських орд на Европу

Болгари. Була це чергова тюркська орда, що появилася в Европі наприкінці V сторіччя. Частина її заложила собі державу над Волгою (де нині Казань), а друга перейшла около 680 р. через Україну на долішній Дунай й поселилася в давній римській провінції Мезії. Підбивши місцеві, словянські племена, заснувала тут болгарську державу, що існує до сьогодні. Болгарська вона тільки по імени. За кілька поколінь залишки первісних турко-болгар розплилися зовсім у масі місцевого, словянського населення.

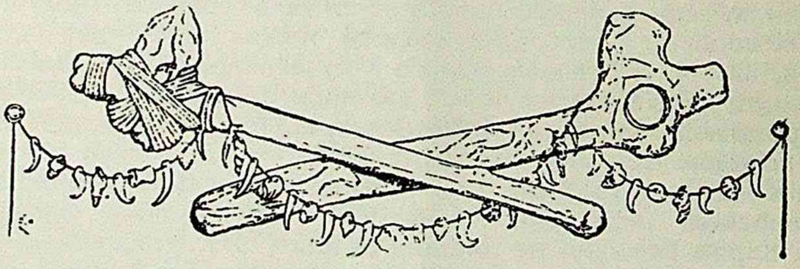
Авари. Вслід за гунами й болгарами, прийшли на нашу землю їх одноплемінці авари, що їх український літописець називає „обрами". Пробившись крізь орди, що кочували на поберіжжях Каспія, в половині XI ст. входять авари в звязок з Візантією, від якої вимагають „дарунків", як „найсильніший і найбільш войовничий нарід". Так бодай вони думали самі про себе, пропонуючи Візантії свою допомогу проти їх ворогів, а між ними й проти наших таки предків, антів. Візантія, що їй, по словам одного з сучасників, було „однаково корисно, щоб аварів побито, або щоб вони перемогли", прийняла аварську пропозицію й довго ними вислугувалася. Коли ж нарешті авари пішли походом на ворогів Візантії гепідів і зайняли їх землі над середнім Дунаєм (568 р.), тоді довелося й самій Візантії засмакувати аварської небезпеки. Аж до VIII сторіччя, поки франконський король Карло Великий не знищив аварів (797), тривожили вони Візантію своїми розбишацькими походами. На українській землі про-

були авари недовго, але й за той короткий час далися в знаки нашим предкам; їх імя „обри" перейшло навіть у народню пісню і пословицю.

Хозари. Із придонських областей рушили зчасом болгарські орди на захід; на їхньому місці зорганізували свою державу хозари. Було це мабуть фінське, сильно потурчене племя. Вперше виринають хозари на історичному обрії в VII ст., як союзники Візантії в боротьбі з персами. Дуже можливе, що вони сусідували з болгарами ще в середині V ст. під назвою „акацирів" і тоді воювали разом із Візантією проти гунів, поки не мусіли перед ними скоритися; потім заволоділа ними одна із турецьких орд, що й змінила їх національний склад та імя. Наприкінці VI ст. хозари підбили собі останки болгар над Доном, опанували побережжя Каспія й силувалися стануги твердою ногою на Закавказзю, за яке довго й даремне воювали з арабами. На початку VIII ст. бачимо вже хозар панами Криму; їх влада простяглася далеко на північ, між іншими й на придніпрянських словян.

Столиця Хозарії була Ітиль при устю Волги, а один із важних торговельних осередків славний своїми винницями Семендер над Каспійським морем. Важну ролю грала й твердиня Саркел, збудована проти західніх сусідів над Доном. Хозарська людність це здебільша осельчани, що займалися хліборобством та торгівлею. Мешкали в хворостяних мазанках й живилися рибою, рижем та городиною. На чолі хозарської держави стояв каган, хоч державою правив його намісник (бег) що спирався на війську (з магомедан і словян). Хоча хозарська влада була, по назві, деспотична, по суті вона була дуже свободолюбна й помірковaна. В столиці краю було напр. в X ст. сім суддів: двох для магомедан, двох для хозар, двох для місцевих християн і один для словян. Місто було торговельне й мало величезне значіння в звязках поміж українським світом, що тоді саме народжувався та арабським каліфатом і передньою Азією.

Неменшу від торговельної, мала хозарська держава вагу, як заборело проти напору азійських орд. І справді, ціле VIII й IX ст. поки Хозарія була в повній силі, на чорноморських степах заспокоїлося до тої міри, що українські племена мали час і змогу зорганізувати державу. Але в IX ст. починають напирати на хозарів печеніги й рівночасно на заході росте нова сила — Україна, що нетільки відбирає зпід хозарської зверхности придніпрянські племена, але й сама починає загрожувати своїми походами Хозарії. В X ст. Хозарія остаточно паде під ударами українського князя Святослава Хороброго. Разом із нею не стало заборола проти дикої Азії; її орди тепер уже бють своїми хвилями прямо в стіни молодої української держави.

Зброя камяної доби.

III. СЛОВЯНИ.

Слідкуючи за первопочинами людського життя на українській землі та розвитком культури в камяній добі нашого краю, ми ніяк не могли визначити расової, ні етнографічної приналежности племен, що творили цю культуру. Щойно згодом, коли прийшли нам у допомогу не тільки археольогічні нахідки, але й писані відомості греко-римських письменників, мали ми змогу ближче познайомитись із нашими попередниками. На самому порозі історії Української Землі стають — греки. Вони то засіяли в чорнозем українського піздня добірне зерно духової й матеріяльної культури, якій не дорівняла ніодна з культур старого й нового світу. Правда, не нашим предкам довелося сусідувати з греками. Це щастя припало скитам; вони, як ми бачили, так сильно перейнялися грецькими впливами, що стали „полугреками", визбулися своєї первісної дикости та поширили здобутки грецької культури поміж спорідненими з ними іранськими племенами сарматів та алянів. Вслід за ними гостювали на українській землі германські племена готів на чорноморських степах і бастарнів на прикарпатському підгірї, а тракійські племена бессів, костобоків і карпів у самих Карпатах. Хто знає, якими шляхами пішов би був дальший розвиток життя й культури на нашій землі, якби з бездонної Азії не прорвалася лиховісна хвиля диких турко-монгольських орд — гунів, аварів та болгар. Їм то довелося започаткувати це пятьсотлітнє лихо української землі, що хоч плила молоком і медом, але ніколи не була певна свого життя й майна перед непрошеними гістьми

Словянське віче. З рисунку Е. Козака.

з азійського сходу. Правда, на якийсь час припинила цю жахливу повінь диких орд велика хозарська держава, але коли вона ослабла, нова хвиля кочовиків знову загрозила Европі, окошуючи свій перший розмах і лють на культурі української землі. Пропащою називає пок. історик С. Томашівський цю добу в історії України й східньої Европи, бо вона знищила „дотеперішні початки громадської організації, віками вироблену культуру й завернула край у стан первісного варварства".

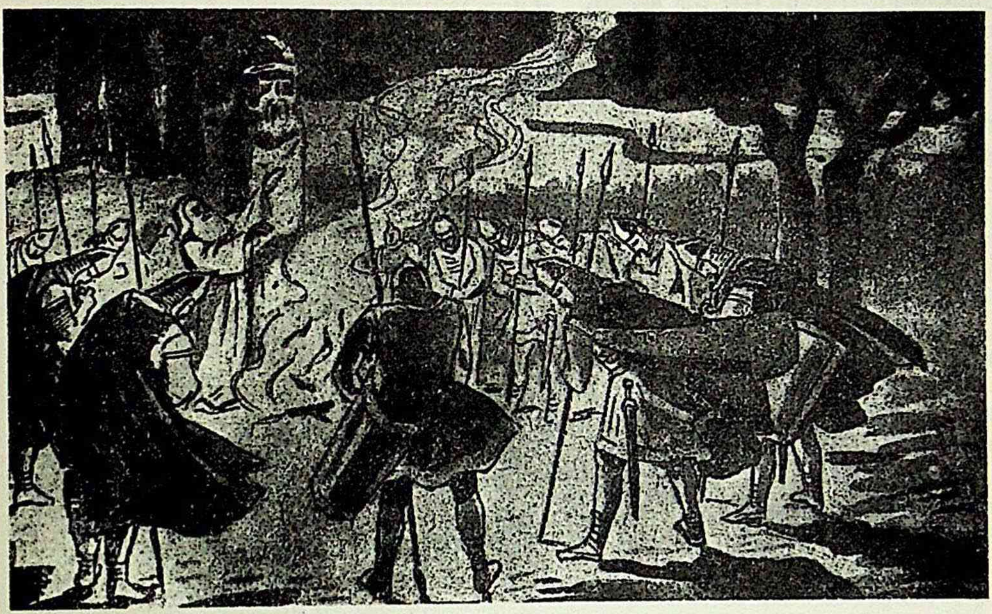
А всеж таки... На велетенській території, над якою стільки століть шаліли бурі від сходу, на якій пролито стільки людської крови й знищено стільки людської праці, не залишилося ні сліду з хижацьких полчищ. Греки залишили в нас безцінні скарби свого мистецтва, скити свої „царські могили", готи свої цвинтарища, але даремне було б шукати в нас слідів по світовій державі Аттилі, що почалася над Дніпром і тут найшла свій кінець.

Живе тут і дивиться сміливо в майбутнє тільки великий, сорокміліоновий український народ, одна з могутніх віток великого словянського племени

Відкіля ж він тут узявся, коли прийшов на землі, що їх заселює сьогодні?

Арійці. Учені довели, що українці, спільно з іншими словянськими племенами, належать до великої арійської або індо-европейської сімї народів, що до неї належать теж індійці, іранці, вірмени, альбанці, греки, італійці, кельти, германці, та литовці. Арійці, що згодом стали панами цілого світа, не були племя одної раси ще в померках своєї праісторії так само, як немає расової спільноти поміж самими словянськими племенами. Розмір і будова черепа, спосіб осадження очей, риси обличчя, ширина носа, врешті краска волосся, це ті познаки, що самих словян розділюють на чотири расові відміни. Що ж тоді говорити про різноманітність расових одмін у межах велетенської, арійської сімї. Обєднує арійців не раса, а спільнота прамови. Одні вчені впевняють, що прабатьківщиною арійців була північна, або середня Европа, другі, що погранична смуга земель поміж Европою й Азією, так звана Евразія. Ще в доісторичній добі досягли арійці доволі високого рівня культури й тому теж стали панами Европи та великої частини Азії.

Здебільша займалися праарійці ловецтвом і скотарством, а то й потрохи хліборобством. Семейний устрій спирався в них на владі батька (т. зв. патріярхат). Їх віра зясовувалася в почитанні сил природи, а в першу чергу життєдайного сонця і вогню. Дуже розвинене було в арійців почитання предків. Під суспільним оглядом ділилися на вільних і рабів, а всі підчинялися волі начального вождя, може й з дідичною владою. Жили вони не тільки у хворостяних мазанках, але й деревляних домах, вживали двоколісних возів (колісниць) й човнів довбаних у суцільних деревляних колодах. Одягалися не тільки в шкіри, але й тканини. Зброя в них була з каміння й кости, окраси з золота й міди. Арійці вдомашнили собі вже деяку тварину, що її стеріг — найпізніше вдомашнений — пес. Знали сіль і вміли варити мід. На дуже високому рівні стояла в праарійців мова. Багато праарійських слів задержалося досі в мові литовців та словян.

Почитання богів. З рисунку Е. Козака.

Розселюючись із своєї прабатьківщини, дійшли арійці на сході по ріку Інд і верхівя Паміру в Азії, та зайняли цілу Малу Азію; на заході дійшли до Скандинавії, Британських островів, Атлянтійського Океану та Середземного моря.

Словяни. З розселенням арійських племен по цілій Европі й великій частині Азії, почали вибиватися поміж іншими племенами й словяни, що первісно займали землі поміж рікою Одрою на заході, Дніпром на сході, Карпатами й Судетами на півдні й прибережною, надбалтійською смугою на півночі. До самого балтійського побережжя вони не доходили, так само, як дуже довго держалися здалека від чорноморського побережжя.

Уже праарійці стояли на доволі високому рівні культури. Ще вищого щабля досягли словяни, як тільки виділилися з праарійської спільноти. Вони були вдачі войовничої, сміливі й жорстокі, а при тому надзвичайно свободолюбні. Вірили, як і всі арійці в сили природи, але релігія була краще розвинута в західніх, аніж східніх словян. „Богом“ звали сили доброзичливі; ворожі людині сили звали „бісом“.

Займаючись скотарством і бджільництвом, особливо поширили словяни хліборобство й огородництво. Доказ на це — спільні всім словянам назви жита, пшениці, ячменю, вівса, проса, льону, коноцель, сіна, овочів, ягід, а далі рала, серпа, коси, мотики, лопати, ратая, орання, сіяння, жатви, і т. п. З ремесел знали ткацтво й кушнірство (кожемяцтво) та домашнє майстерство, при якому послугувалися сокирою, долотом і кліщами. Жили селами й оборонялися перед ворогом у городах, що їх обводили окопами. Їх зброєю були лук.

стріли, меч. Рахувати вміли до тисячі. Вміли будувати хати з вікнами й дверми, варити мід і виробляти з молока сир та масло. З окрас носили перстені (перст — палець) та гривні (грива — шия)

Розселення словян. Найскоріше рушили словяни з своїх первісних осель на захід. На південь у Подністровя й Подунавя перейшли словяни з хвилиною розпаду могутньої держави гунів. Рівночасно рушили східньословянські племена на південний схід і в першу чергу зайняли доріччя горішнього й середнього Дністра, Бога та Дніпра. Згодом вони посунулися на схід по Дін, а на південь до побережжя Чорного й Озівського моря. Розселення словян не мало характеру воєнних підбоїв, було здебільша мирною кольонізацією безпанських просторів:

„Із трьох великих мандрівок народів — германської, словянської й тюркськo-угорської, найспокійніше перейшла словянська. Вона посувалася тихо, без шуму, без геройських чинів та гучних подвигів. Тому то й нема з доби словянських мандрівок ніяких словянських поем. Похід словян, то наплив етнічних хвиль у порожні, опущені місця". (Кордуба).

Уже на мапі „Европейської Сарматії", що її зладив грецький географ II сторіччя по Хр. Клявдій Птолемей, поміж 50 назвами різних племен, як тавро-скити, язиги, роксоляни, аляни, гіпони, фіни, галінди, судіни, стрічаємо назву в е н е д і в, тобто перших словян, що їх відмічує історія. Згодом, у VI сторіччі по Христі, розрізнюють уже греко римські історики й географи в е н е д і в на заході, с л о в е н („склябеной" по грецькому, „склявені" по латинському) на південному заході й а н т і в на сході. Отсі то анти й були безпосередні предки українського народу.

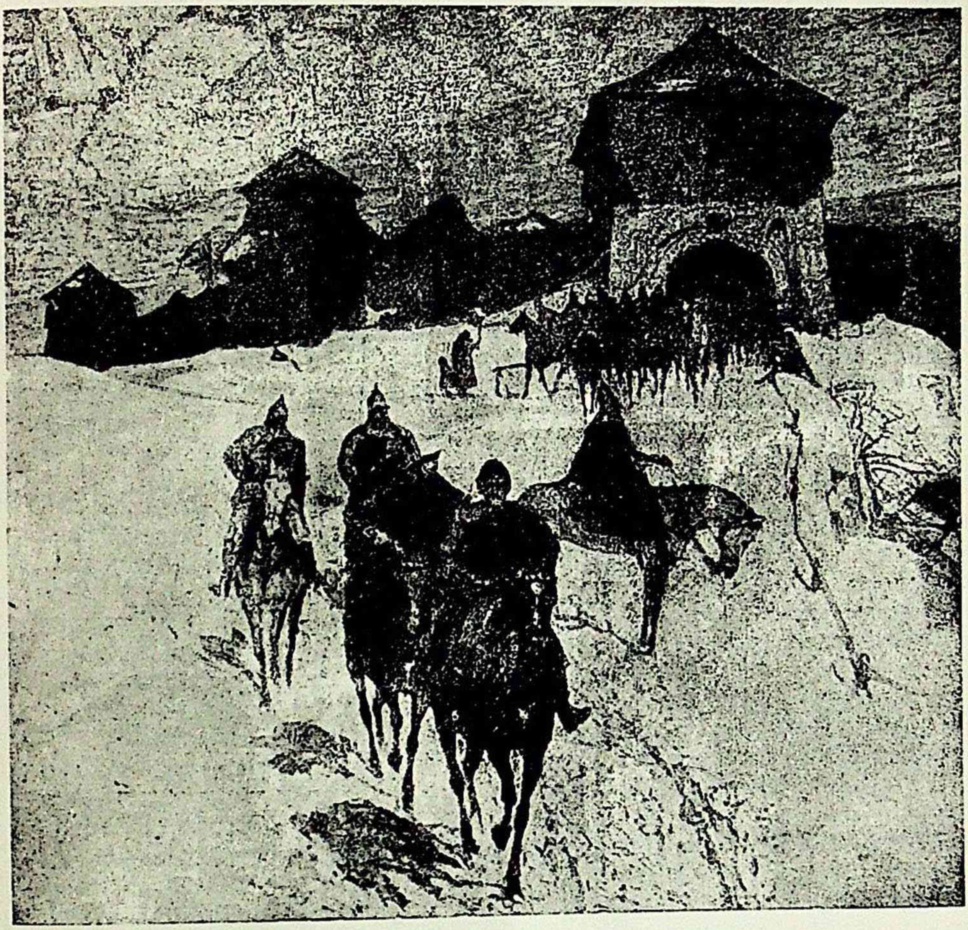
Анти. Те, що знаємо про наших безпосередніх предків—антів, знаємо з чужинецьких (грецьких і латинських) джерел. Вони одинокі й тому цінні, але ж треба користуватися ними обережно. Чужинці дивилися на наших предків, як на варвар і багато в своїх описах прибільшували та переяскравлювали. До того ж чужинці знайомилися з ними принагідно й поверховно, а тому й не могли збагнути їх душі. А без цього неможлива ніяка річевість, що її вимагається від історії.

До VI сторіччя по Христі, заволоділи наші предки анти землями здовж чорноморського побережжя, на схід від устя Дністра, через Дніпро, аж до берегів Озівського моря. Як далеко сягали вони на північ, цього не знаємо певно.

Назва східньо-словянського племени — „анти" — чужого, несловянського походження. Самі вони напевне так себе не звали, як і словяни взагалі не звали себе „венедами" чи „венетами". Можливо що так звали наших предків їх східні турецько фінські сусіди й від них перейняли цо назву візантійські та готські літописці та історики. На захід від антів (на балканському півострові й Подунавю) жили словени, на північний захід венеди. Від сходу загрожували їм гуни, від півдня готи.

Писар одного з готських князів Йордан, написав у 554 р. історію готської держави, в якій багато уваги присвячує антам.

Причислюючи антів до венетських (словянських) племен, каже

Збройна дружина виїздить з городу. З картини І. П. Холодного.

Йордан, що вони „найсміливіші поміж венедами й живуть на лукоморі Понту (Чорного моря) від Дністра по Дніпро. які віддалені від себе на багато днів ходу".

Коли після смерти готського короля Германаріха (375) готи мусіли скоритися перед гунами, тоді їх король Вінітар, що бажав виявити свою хоробрість і звільнитися зпід гунської зверхности, пішов війною на антів.

В першому наскоку йому не пощастило, але згодом він переміг антів, а їхнього короля Боза й 40 його старшин звелів, для постраху цілому племені антів, розіпняти на хрестах. Але ж у справу встряли гуни й разом із вірними собі готськими начальниками, розбили Вінітара. Щодо прізвища антського короля Боза, то його пробували звести до словянського імени Бож-ка, Божидаря чи Богдана, а дехто з дослідників бачив у ньому того Буса, що про його часи співають в „Слові о полку Ігоревому" готські дівчата. („Поют время Бусово"). Виходить, що анти мусіли бути не тільки войовничі й сміливі, але вже в IV ст. гарно зорганізовані, коли могли протиставитися готам

й не то, що не злякалися гунів, але й увійшли з ними, а відтак із Візантією, в зачіпно-оборонний союз.

Правний дорадник візантійського полководця Белізарія, а відтак автор цілої низки творів із історії Візантії — Прокопій Кесарійський, що жив і писав у другій половині VI ст., дає нам у своїх творах дуже цікаву характеристику антів та словен.

„Словенами й антами — каже Прокопій — не володіє один муж, але із споконвіку живуть вони громадоправством й тому спільно цікавляться всім, що для них приємне й прикре. Вірять, що є один бог, володар грому й найвищий пан і йому жертвують воли та всяку жертвенну тварину. Не признають долі, ані не думають, щоби вона мала якусь силу над людьми, але коли вже їм смерть загляне в вічі, чи то в недузі, чи в бою, обітують, якщо вийдуть побідно, то зараз принесуть богові жертву за чудом вирятуване життя. І дійсно вони звичайно жертвують богові те, що обіцяли й вірять, що цею жертвою окупили собі рятунок. Крім цього почитають ріки й русалки та інші божества й усім їм жертвують та ворожать при жертвах.

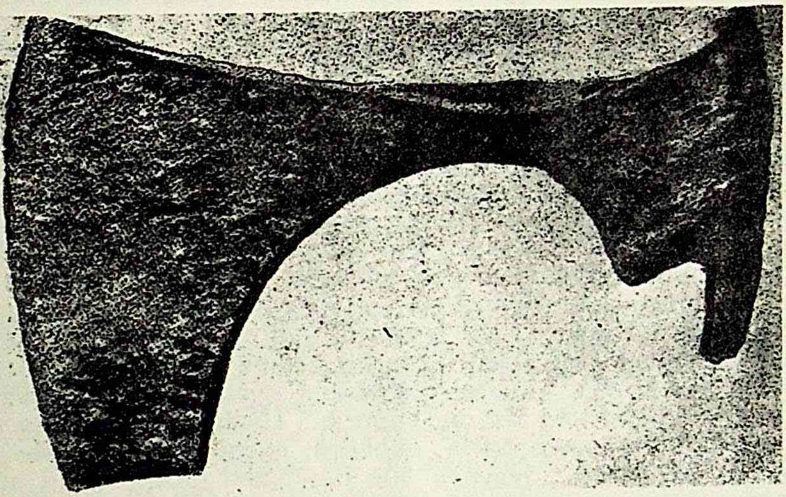
Мешкають у нужденних колибах, розкинутих одна від другої, а кожен із них дуже часто міняє оселю. До бою, йдуть пішки й тримають у руках малі щити й списи; панцира не одягають ніколи, а деякі не мають ані свити, ані плаща, тільки штани, й так виступають у бій з супротивником. В тих обох народів спільна, цілком варварська мова й подібні вони один до одного з вигляду. Всі вони помітно рослі й сміливі, що ж до тіла й волосся ані надто біляві або русяві, ані теж цілком темні, але всі бувають рижуваті. Не є вони злі, ані злочинні, але у своїй простоті заховують гунський спосіб життя...“

Трохи пізніший від Прокопія, грецький письменник цісар Маврикій (582—601) оповідає таке про побут і спосіб воювання антів і словен:

„Словени й анти, мають однаковий спосіб життя й однакові нахили; вони вільні й ніколи не даються наломити під ярмо чужої влади, а вже ніколи на власній землі. Їх багато й вони витривалі, легко зносять і спеку і холод, слоту і наготу тіла й голод. Для тих, що їх відвідують, вони ласкаві й зичливо переводять їх з місця на місце, куди їм треба. Колиб, через недбайливість господаря, гість потерпів яку шкоду, то той, що передав гостя другому господареві, підняв би війну, бо вони вважають своєю святістю — пімстити кривду гостя. Тих, що попадуть до них у полон, не задержують, як це роблять інші народи, але назначивши їм якийсь час, лишають їм до вибору, чи захочуть, за якимсь викупом, вернути до своїх, чи залишитися поміж ними, як вільні й приятелі. Мають вони багато різної худоби й збіжжя, зложеного в стиртах, а найбільше проса й льону. Їх жінки бувають чесні понад міру, а багато їх вважає смерть чоловіка за власну, й радо самі себе гублять, не вважаючи свого вдовицтва життям.

Мешкають по неприступних полянах, над ріками, мочарами, озерами, й часто загрожені небезпекою, кидають свої оселі. Свій добуток бережуть у сховках.

Дуже зручно вживають засідок, нападів і підступів, в день і в ночі придумуючи над різними способами воювання. Усіх перевищують своїми способами проходити ріки й уміють дуже довго перебувати під водою. Кожен з них озброєний у два малі списи, а дехто

Топір з княжих часів.

має великі, але тяжкі до ношення щити. Вживають теж деревляних луків і малих стріл, затроєних їддю.

Рідко наступають збитою лавою. У боротьбі вживають радше засідок і підступів, як сили.

Вони цілком віроломні й нетривкі в договорах. Уступають радше перед страхом, аніж подарунками. Тай коли порізняться поміж собою, ніколи вже не погодяться, ніколи не тримаються спільного рішення. Бо кожен із них має свою думку й ніхто не хоче уступити другому.

Тому, що в них багато князів, що живуть у незгоді, не шкодить позискувати одних проти одних, чи слушністю, чи подарунками, головно тих, що живуть поблизь границі".

Але Маврикій переконаний, що походи проти словян та антів дуже мало їм шкодять:

„Тому, що оселі словян та антів положені разом понад ріками: одні з другими стикаються, а ліси й багна недалеко, то про ворожий наскок дуже скоро всі довідуються й тікають із майном. Тоді молодь, визбувшися страху, нападає нишком і вибиває наших жовнірів. У таких виправах треба всіх боєздатних негайно ьбивати..."

Отаку то, назагал дуже гарну картину життя-буття наших предків малюють нам їхні грецькі сучасники. Як бачимо, багато з того, що дивувало чужинців, і злого й доброго залишилося в нас і до сьогодні.

І та всіми славлена українська гостинність і ця внутрішня незгідливість — мовляв: у нас, що голова то розум—та й способи воювання, що так яскраво повторюються в житті українських козаків-запорожців.

З історії антів переказали нам грецькі письменники небагато. Біля 530 р. потерпіли вони поразку від візантійського полководця Ґерманіха, але з того часу бачимо їх у згоді з Візантією. По словам Прокопія, війська антів обороняли в 537 р. Рим перед ґотами,

за три дні мали вони вибити аж 4000 готів. Дуже цікавий момент переповідає нам м. і. Прокопій.

В грецького цісаря Юстиніяна був воєвода, що звався Хилвудій. В 531 р. сторожив він границь Візантії понад Дунаєм проти натиску гунів, словян та антів. Сміливий та меткий Хилвудій не обмежувався тільки боронити границі, але час до часу запускався глибоко в землі „варвар" і старався нагнати їм страху перед силою візантійської держави. В одному з таких походів Хилвудій згинув у боротьбі з словянами (534 р.)

Трапилося, що до словянського полону попав ант, на ймення теж Хилвудій. Коли дізналися про це анти, викупили Хилвудія з словянського полону й наказали йому на вічу не признаватися до того, що він ант, але вдавати з себе візантійського воєводу Хилвудія. Самі ж вони звернулися до візантійського цісаря Юстиніяна й запропонували йому союз. Між іншими поставили умову, що Хилвудій залишається в них і водитиме їх на ворогів. Цісар Юстиніян погодився на пропозицію й закликав антів перейти жити до зруйнованого міста Турриса, що його збудував ще римський цісар Траян по тому боці Дністра. Це місто, разом із околицею обіцяв цісар подарувати антам і платити їм гроші за оборону Візантії перед гунами.

Тоді анти вислали до Царгороду того поневільного самозванц Хилвудія завершити договір. По дорозі в Візантію попав Хилвудій у руки візантійського воєводи Нарзеса, цей звелів його закувати в диби й покарати за обманство.—На цьому мали б покінчитися перші в історії українсько-грецькі переговори.

В другій половині VI сторіччя багато натерпілися анти від а в а р і в, що тоді переходили чорноморськими степами знад Каспія на захід.

Грецький письменник М е н а н д р оповідає, що коли дикі авари почали пустошити землі антів, ці післали до них одного зі своїх кращих мужів Мезамира на переговори. Один болгарин, що мав вплив на аварського кагана, порадив йому вбити антського посла, бо він державсь згорда й, вернувши до своїх, міг би зорганізувати нарід проти аварської орди. Авари вбили посла й пустошили землі антів та набирали з них невільників.

В „Повісті временних літ" оповідається про те, як авари „примучували" українське племя д у л і б і в, та запрягали дулібівських жінок у свої вози. Дарма, що наш літописець переносить це аварське лихоліття на першу половину VII сторіччя, коли авари вже перейшли крізь українську землю й осіли на середньому Дунаю; поправді літописне оповідання відноситься до раніших часів переселенчої мандрівки аварів.

Під 555 роком згадує грецький письменник Агатій про сотника Д о б р о г о с т а, що проводив грекам у боротьбі з персами й був з походження ант.

Востаннє згадуються анти під 602 роком. Вони виступають як союзники Візантії в її боротьбі із придунайськими словянами, що були в союзі з аварами. Тоді то аварський каган вислав військо, щоб знищити антський нарід союзниками ромеїв (візантійців). Але аварське військо ворохобилося й не захотіло воювати з антами.

Наприкінці VII сторіччя перемандровує крізь чорноморські степи болгарська орда, а сильна хозарська держава на сході стає забором проти натиску дальших кочівничих орд на чорноморський степ

Ціле VIII й половина IX сторіччя ховався чорноморський степ за хозарською спиною й тоді був час і змога поширити і закріпити чорноморське побережжя східньо-словянськими, чи краще кажучи, українськими племенами. І треба це нашим предкам признати, що вони використали цю нагоду якслід. Але ж ні вони самі, ні сусідські письменники не закріпили нам тієї преважної доби в писаних документах. І тільки на підставі нашого найстаршого літопису, писаного пізно, бо щойно в XI сторіччі, ми можемо набрати приблизного уявлення про остаточні досягнення того кольонізаційного руху східньословянських племен.

Словянські племена. Наш найстарший літопис малює вже перед нами таку етнографічну карту східньої Европи, яка усталилася по тих, ближче нам незнаних сторіччях переселенчих хвилювань, припливів та відпливів населення, залежно від того, якими культурноорганізаційними силами вони розпоряжали.

Над Ільменським озером на півночі жили в IX сторіччі словіни, на південь від них, поміж чудським озером, верхньою Волгою й Дніпром — кривичі, над західньою Двиною — полочани, в басейні горішньої Оки — вятичі, на південний захід від них, поміж Дніпром і Сожею — радимичі, на північний захід від них, над Припятю і Березиною — дреговичі.

Всі ті племена стали згодом підложжям для повстання двох східньо-словянських народів — москалів та білорусів.

На південь від них жили ті східньословянські племена, що з них повстав український народ. Були це: деревляни, що жили поміж Горинню, Припяттю, Дніпром і Тетеревом, поляни, на правому березі Дніпра, поміж Ірпенню й Россю, з головним городом Київом, сіверяни на лівому березі Дніпра, по рр. Десні, Сеймі й Сулі, в нинішній Чернигівщині й Полтавщині. Дуліби, бужани або волиняни, жили за Случею, в нин. Волині, Холмщині й Підляшші, а може й у нин. Галичині, тиверці — поміж Богом і Дністром, та уличі — над морем, поміж Дніпром і Богом. У нинішній Галичині жили хорвати.

Поляни. Центральне становище поміж українськими племенами займали поляни. Літописець виводить їх назву від „поля", хоча й сам бачить, що це зовсім не відповідає природі краю, що його в IX сторіччі заселювали поляни. Поправді, „польова" смуга Полянської землі тяглася тільки поміж р. Россю і Случею; далі на північ простяглася вже лісова смуга й поволі переходила в непролазні пущі Полісся. Сам полянський Київ лежав „у лісі на горах, над рікою Дніпровською" і „був довкола городу ліс і бір великий". Так і видно, що поляни первісно мешкали в польовій (степовій) смузі Росі й щойно пізніше, може під натиском кочових орд, посунулися на північ, приносячи сюди свою первісну назву.

Полянська територія так само як і скількість полянського племени, були невеликі. В часи розселення займали вони, під тим оглядом, останнє місце поміж українськими племенами та їх територіями. А всежтаки саме полянам припала почесна роля державно-творчого ядра, безспірної колиски української державности.

Сам літописець пробує вияснити цю перевагу полянського племени над іншими тим, що коли інші „жили зьвірським способом", то

поляни „були мудрі й підприємчиві“ (смислені) та берегли „тихих і скромних обичаїв своїх предків“. В той спосіб хотів літописець підчеркнути культурну перевагу полянського племени, яку завдячували вони може не так береженню старих традицій, як безпосереднім звязкам з культурними народами того часу. Освіши над „великим шляхом з варяг до греків“ — Дніпром, у місці, де вливаються до нього найбільші притоки—Припять і Десна, маючи за собою захист лісової смуги, вони дуже скоро ввійшли в культурні й торговельні звязки, до яких іншим українським племенам не було доступу. Вистане сказати, що в полянських руках опинився такий важний осередок, як Київ, що в ньому здавен-давна скупчувалася торгівля з норманами від півночі, хозарами, а через них і арабами на сході й нарешті з Візантією, а через неї й цілим культурним світом того часу.

Подібно, як стародавній Єгипет був „дарунком Нілю“, Мезопотамія завдячувала свій культурний розвиток Евфратові й Тигрові, а велика Римська Імперія свому положенню над Середземнім морем, так і Полянська земля, що стала завязком великої Київської Держави, завдячувала свій розвиток свому географічному положенню, на перехрестю водних і сухопутніх шляхів.

Товар, що спливав до Київа водами Дніпра та його приток, ішов по Припяті у привислянські землі, через західню Двину, Ловать й інші ріки до Балтійського моря, а Десною і Сеймом у землі над Окою й Волгою та Доном. У Києві перехрещувалися теж сухопутні шляхи на Галич і Угорщину через Білгород і Василів, на Волинь і Польщу через Білгород і Корчеськ, на Поволже через Чернигів і Курськ, на Донеччину через Переяслав на південь, до Чорного моря, трьома шляхами, що їх літопис називає — грецьким, соляним та залозним.

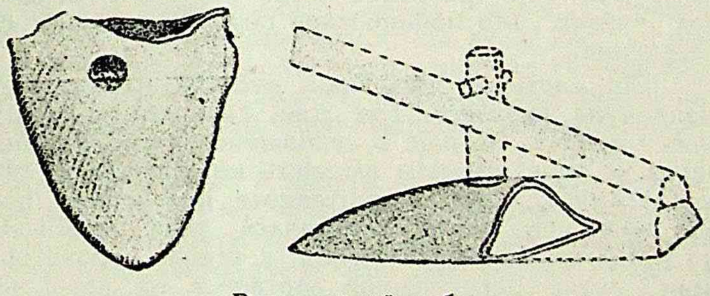
Це корисне географічно-господарське положення дало полянській землі провід у Наддніпрянщині, а згодом зробило її осередком великої Української Держави.

Сіверяни. Племя сіверян мало свої оселі по лівому боці Дніпра, над Десною, Сеймом та Сулою. Сівер означає північ; може і звідси пішла назва сіверян, що в перші часи слов'янського розселення зайшли найдальше на північ. Територія їх сягала у великі, непрехідні пущі над Десною та її притоками. Ця лісова країна давала тутешнім поселенцям охорону і забезпеку від нападів степовиків; у недоступній глуші, серед ніколи нерубаних борів могли спокійно жити й зростати слов'янські оселі. З лісової смуги сіверяни виходили й на південь у луги, переходили ріку Сулу й ішли далі у степи. В часи, коли ще чорноморські степи не були залиті ордами степовиків, слов'янська людність на Лівобережжі сягала далеко на південь, аж по Дін і Донець та Озівське море. Арабський історик Баладурі в IX стол. називає Дін „слов'янською рікою“, а другий арабський письменник Масуді в половині X сторіччя каже про Дін, що „береги його заселює численний слов'янський нарід“. З Донеччини слов'яни посувалися ще далі аж до гирла Волги й Каспійського моря; у хозарській державі, що мала тут свій осередок, була досить значна слов'янська людність. Чи тими першими кольонізаторами лівобічних степів були сіверяни, цього не знаємо напевно, бо давній літопис не займається тими околицями; якщо не вони, то якесь племя близько з ними споріднене.

Про культуру сіверян літописець висловлюється дуже неприхильно. „Родимичі, вятичі і сіверяни мали такі самі обичаї: жили в лісі, немов які звірі, їли все нечисте, не знали сорому перед батьками й невістками. І шлюбів у них не було, а ігрища між селами; сходилися на ці ігрища, на танки і на всякі бісові пісні, і тут викрадали собі жінки, хто з ким змовився; мали по дві й по три жінки". Це наївне оповідання літописця-черця відкриває нам цікаву картину старовинного словянського побуту, коли ще не існували приняті основи громадянського життя. Сіверяни жили в глибоких пущах, далеко від шляхів культури й обичаї їх залишилися суворі й примітивні, незрозумілі для культурніших племен. Літописець закидає їм, що їли все нечисте; нечистим уважали тоді мясо деяких звірят, нпр. бобрів, вивірок, хомяків; сіверяни мабуть не перебирали в їжі, споживали, що попало, — але сьогодні ми не рахувалиб їм цього за великий гріх. Таке саме було і з сіверянським подружжям. Звичай викрадати („умикання") дівчат був у багатьох старовинних народів, — знаємо його хочби з загально відомого оповідання про заграблення сабінок у давнім Римі; кожна доба мала свої окремі обичаї. Сьогодні шкодуємо тільки, що нічого ближче не знаємо про сіверянські ігрища і танки і „бісовські пісні" — це найдавніша згадка про пісню на Україні.

Деревляни. На захід від полян жили деревляни. Їх оселі були над Припяттю та її південними притоками. Назву деревлян літописець виводить від лісів, у яких вони мешкали; край цей називали навіть „Деревами". Це племя також визначалося старовинними, примітивними обичаями. Літописець не жалує їм, таксамо як сіверянам, різких слів: „Деревляни жили звірячим способом, жили по худобячому; убивали один одного, їли все нечисте, шлюбу в них не було, а викрадали біля води дівчата". Полісся, де жили деревляни, це дотепер країна великих лісів і недоступних багон; підчас весняних розтопів озера покривають половину краю. У давні часи країна над Припяттю була ще більше багниста; старовинні письменники думали навіть, що тут було одно величезне озеро. І давні пущі були ще більше густі й непрохідні, як теперішні ліси, проріджені вже протягом століть. Люди, що тут проживали, були відрізані від цілого світа, навіть до недалекого Києва дороги не було. Жили простим життям, займалися найбільше ловецтвом і рибальством, так як теперішні поліщуки в багнистих околицях. Хліборобство було можливе тільки на вище положених місцях і там, де ліси рідшали. Тому й обичаї деревлян були суворі, так, що культурний літописець - киянин міг уважати їх за варварів.

Літопис переховав нам відомости про вигляд деревлянських осель; хати були покриті стріхою, в дахах роблено голубники для го-

Рало княжої доби.

лубів. З громадянського життя деревлян знаємо те, що вони мали своїх князів, а навіть дійшло до нас імя одного з них — Мал, що вів війну з княгинею Ольгою. „Наші князі — добрі, вони збогатили деревську землю“, чванилися деревляни. Це племя було таке привязане до своїх обичаїв і давнього устрою, що дуже неохотно ставилося до спроб обєднання з Київом; Ігор і Ольга мусіли вести з деревлянами кроваві війни.

Уличі і Тиверці. Над Чорним морем, від Дніпра по устя Дунаю були оселі уличів і тиверців. Уличі або угличі сиділи зразу тільки над Дніпром, на низу, пізніше перейшли над Бог і Дністер. Причиною їх переселення був мабуть натиск степових орд, що йшли від сходу і примушували осілу людність відступати на захід, а може також стріча з київськими князями, що хотіли накинути їм свою владу.

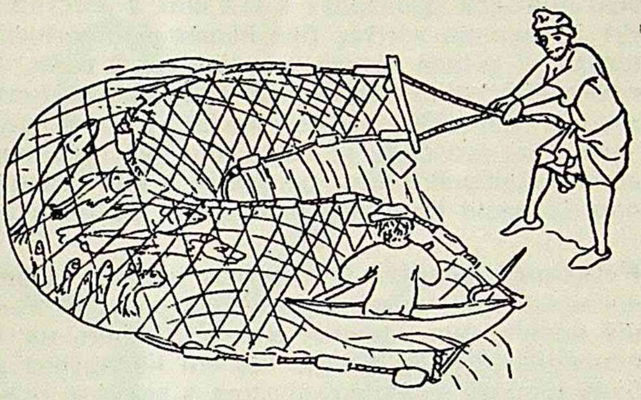
Про тиверців не знаємо нічого певного. Можливо, що давні їх садиби були над Дністром, який у греків мав імя Тирас; на р. Богу є також містечко Тиврів, що нагадує їх імя. Пізніше дійшли вони до Дунаю. І уличі й тиверці доходили до самого моря, але пізніше під наступом кочовиків мусіли уступити на північ і захід. Літописець каже, що ті племена бути дуже численні, „було множество їх“; пізніше залишалися по них тільки пусті городища.

Про звичаї й культуру уличів і тиверців літопис не оповідає нічого. Вони замешкували степову смугу й можемо здогадуватися, що найбільше займалися ловами і скотарством. У степах було повно дикої звірини, диких кіз, оленів, лосів, диких коней, турів, зубрів; ловецтво давало великі користи. Степові народи також залюбки займалися скотарством і на буйних травах випасали стада овець. Але це було можливе тільки в спокійні часи; якже явився докучливий воріг-кочовик, спокійна людність втікала й шукала інших безпечніших осель. На місці залишалися тільки ті, що легковажили собі всяку небезпеку й у боротьбі шукали собі прожитку. В дещо пізніші часи, в XII—XIII. стол., у чорноморських степах жили таємничі б р о д н и к и, племя українського роду, але життям своїм подібні до турецьких кочовиків; вміли вони встоятися серед грізних хвиль чужосторонного наїзду й утримувати в диких полях традицію словянського населення — гідні попередники запорожців.

Уличі й тиверці мали своє значіння й через те, що найближче були до грецьких поселенців на березі Чорного Моря і могли бути посередниками в ширенні геленської культури між словянами. Через них ішли до дальших племен усякі грецькі вироби, посуд, металеві предмети, одежа, прикраси; як перше між скитами й сарматами, так тепер між ними траплявся певно тип „полу-греків“ або згеленізованих „варвар“, що поширювали вищу цивілізацію серед примітивного населення.

Під наступом кочовиків частина наших південних поселенців відплинула на північ. Там вони скріпили кольонізацію полян, деревлян і дулібів. Пізніше в неспокійній історії України повторялося ще нераз те саме: степова людність мандрувала на північ, у безпечнішу лісову смугу, і там загущувалося населення. Лісові землі були немов збірником, де переховувалася сила українського народу у грізні моменти; колиж наполудні, у степах ворожі орди знову ослабли, сини і внуки переселенців верталися на давні місця. Інша частина

степових словян пішла в напрямку на Карпати й осіла в семигородських горах та на Закарпатті.

Давна риболовля.

Дуліби. В области Буга було племя дулібів. Значіння цього імені неясне. У деяких словянських мовах (російській, болгарській) слово „дулеб", „дулуп" означає дурного, неповоротного чоловіка. Може це мало-почесне імя дали цьому племени рухливіші сусіди, що насміювалися з дулібів, що вони мало підприємчиві, неповоротні. Дуліби, як і їх сусіди деревляни, жили в великих лісах і також не скоро могла дійти до них вища культура. В VI столітті — як уже було згадано — дуліби дісталися під владу аварів. Сильні, добре відживлені степовики знущалися в дикий спосіб над тихими мешканцями лісів, навіть до возів своїх запрягали дулібівських жінок. Але згодом авари-обри пропали без сліду, а витрівалі дуліби залишилися панами у тихій, волинській сторині.

Мешканці Побужжа звалися також **бужанами**; дотепер над Бугом, недалеко Бужська є село Побужани. Здавна у тих сторонах було багато городів, що стояли або по високих горбах серед ліса, або на островах серед недоступних багон і мочарів. Один з тих городів **Волинь** над Бугом дав назву племени **волинян** і цілій волинській землі. Поселян з околиць города Лучська (Луцька) називали **лучанами**; це імя наводить візантійський імператор Константин Порфирородний. На захід від Буга над р. Гучвою стояв город Червен, від якого ціла околиця дістала назву **червенських городів**.

Хорвати. Серед словянських племен наш найдавніший літописець згадує також хорватів, але докладніше про них не оповідає нічого. Пізніше є коротенька згадка, що Володимир Великий 993 р. ходив походом на хорватів. Це й усе, що знаємо про це племя з наших джерел. Не подано навіть, де були оселі хорватів. Але візантійський цісар Константин Порфирородний, що знав багато про наші землі, каже, що між Німеччиною (Баварією) та Угорщиною лежить країна, що зветься Біла Хорватія. Деякі учені твердять, що Константин мав на думці Карпати й що тут жили хорвати; назви Карпат і хорватів подібні до себе. Інші дослідники здогадуються, що мова йде тут про південно-словянських хорватів; що вони зразу жили на Підкарпатті, а пізніше переселилися звідси на південь. Була й така думка, що від хорватів походять лемки, що й дотепер відрізняються своїм окремішнім говором.

Отже справа хорватів неясна й мабуть ніколи не буде вияснена. Велика це шкода для нас бо не знаємо, хто жив на землях над Дністром і Сяном. Ці околиці були дуже густо заселені вже в часи неоліту; мало не в кожному галицькому селі знаходяться предмети з камяної доби, кремяне знаряддя і різнородний посуд, є також до-

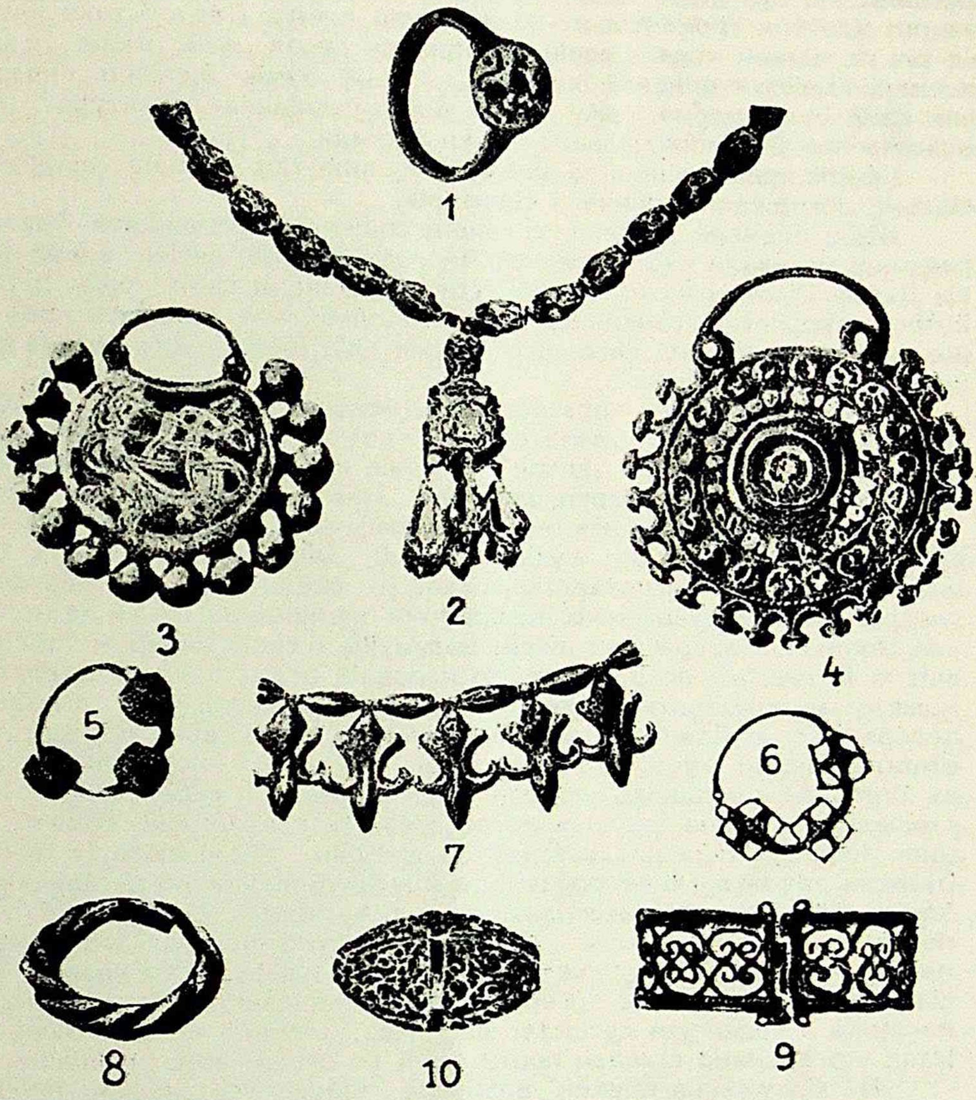
волі знахідок бронзових і залізних з доісторичних часів. Здавна було тут розвинене життя, був місцевий промисл, були оживлені торгові шляхи. У різних місцях є городища й вали, що свідчать про те, що населення уміло боронитися й організуватися. Такі городи як Перемишль, Звенигород, Теребовля, Галич існували вже у дуже давні часи. Але хто були ці люди, що тут трудилися, корчували ліси, розводили хліборобство, будували оселі, ставили могутні укріплення — про це давні літописці нічого нам не написали.

Родовий устрій. В початках нашого історичного життя основною клітиною громадського ладу був рід. Літописець оповідає про полян, що вони „жили кожний зі своїм родом, на своїм місці", а про Кия, основника Києва, згадує, що він мандрував „з родом своїм". Рід це була широка родина, зложена з кількох тісніших родин, споріднених зі собою, зі спільним майном, під владою старшини роду. Такі широкі родини існували ще донедавна у південних і західних словян, у далеких, гірських закутинах, де лекше переховуються старовинні форми життя. У західніх сербів такий рід звався „задруга". До задруги належали люди споріднені з собою до третього, четвертого, часом пятого покоління; чужосторонні могли ввійти сюди через подружжя або окрему умову. До такої широкої родини належало нераз до 50 людей. Вони мешкали разом, у хатах на одному обісті, мали спільне майно і вели спільне господарство. На чолі задруги стояв звичайно найстарший родом, що звався „домачин"; він кермував господарством, заступав задругу назверх, але у важніших справах питав ради всіх членів задруги.

На Україні також ще у XIX ст. бували подібні широкі родини. В Карпатах, у бойків і гуцулів ще досі подибуємо ширші родини, до 25 душ, під проводом одного „газди" або „завідці". В старих весільних піснях нераз згадується рід:

Ой, роде, роде багатий,
Подаруй товарець рогатий.
Ви дайте, таточку, волики,
А ви, мамонько, корову,
А ви дайте, братчики, баранці,
А ви дайте, сестрички, ягнички...
Бо наш рід великий,
Щоб було чим обділити.
У нас роду много,
Не обділим усього...

В наші часи рід уже є пережитком: колись, у починах громадського життя, це була жива, необхідна організація. Люди споріднені з собою осідали разом, на одному місці. Спільно корчували ліс й управляли поле, спільно вели лови, розводили бжільництво, займалися скотарством. Для важких праць у примітивному житті серед пущі потреба було багато рук і тому багатолюдний рід уважали багатим та могутнім. Ще більше потрібне було єднання всіх членів роду для оборони від ворога, а ворогів було багато в ті часи, коли трівала „війна всіх проти всіх". Рід забезпечував свою садибу проти ворожих нападів, сипав оборонні вали, будував частоколи. Ще дотепер знаходяться у лісах на Волині чи Київщині невеличкі городища, обведені довкола валом; місця у них ледви тільки, що моглоб поміститися більше селянське — це очевидно останки таких укріплених родових осель. Рід жив

Прикраси зі словянських могил.

разом, разом вів господарство на спільній землі, разом боронився проти небезпеки. На чолі роду стояв старшина роду, дід чи прадід, що мав над усіми членами роду владу батька, патріярха. Людей приналежних до роду лучив також родовий культ, почитання спільних предків та звязані з тим жертви й молитви.

Зчасом родова спільнісь ставала менше суцільна. Рід розроставсь, ставав все чисельніший, не міг уже поміститися на одному місці; ділився на менші роди, що шукали собі нових осель. Але дальше залишився той самий спосіб життя і ведення господарства. Люди дальше жили у великих родинах на однім обісті або дворищі й разом господарили під управою свого старшини. З таких родових осель повставали згодом села, які й діставали імя роду, що тут жив, як Дядьковичі, Милошевичі, Жидятичі і інші.

Племя. Рід був найменшою клітиною давного громадського устрою; вищим проявом громадського життя було племя. Але що таке племя, це річ не цілком ясна. Давній літописець подав нам імена р зних племен, старався описати їх обичаї, але не зумів виразно сказати, чим саме було племя, яка була його суспільна структура. Нині можемо про це висловлювати тільки здогади.

Людей приналежних до племени лучили три головні прикмети: спільне походження, обичаї і територія.

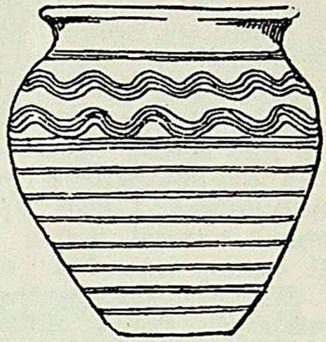
Деякі племена зберегли традицію спільного походження. Так нпр. радимичі називали своїм предком якогось Радима, вятичі виводилися від Вятка. Радим і Вятко могли бути старшинами своїх родів і ці роди потім розрослися, розійшлися в різні околиці, але збереглася память, що вони походять від спільного предка, і від імени цього предка вони прийняли свою назву.

Літопис зазначує виразно, що племена відрізнялися від себе звичаями й обичаями: „мали обичаї свої і закони батьків своїх і передання, кожне свій звичай" — каже літописець. І оповідає про спосіб життя полян, сіверян, деревлян, їхні звичаї, подружжя і т. д. Такі племена, що відрізняються етнографічними прикметами, маємо ще дотепер у Карпатах; гуцули, бойки, лемки різняться від себе ношею, способом господарства, будовою осель, різними обрядами, говором, піснею; уважаємо їх окремими племенами. Також на Поліссі, над Припяттю, збереглося племя поліщуків зі своїм окремим способом життя. А навіть і по рівнинах, де народній побут скорше зміняється, можемо ще відрізнити окрему ношу й звичаї чернігівців, полтавців, подолян і т. д. Давні племена відрізнялися від себе різнородними етнографічними прикметами, але ці прикмети виступали різкіше як тепер, бо поодинокі племена жили далеко від себе, рідко з собою стрічалися і кожна околиця могла зберегти свої окремі обичаї. Ще нині нераз подоляни жартують з підгірян, висміваюгь їх звички; бувають також легкі непорозуміння між придніпрянцями та галичанами, але ці різниці не перешкоджають у тому, щоби сини одної землі почувалися одним народом. У давні часи було інакше. Літописець, як ми бачили, рішуче осуджує обичаї сіверян і деревлян і уважає їх за дикунів; з його слів бє погорда й майже ненависть до людей, які мешкали в недалекім сусідстві від Києва; племінні різниці були такі різкі, що племена ставали проти себе, як окремі ворожі народи.

На відчуження племен впливали також географічні причини. Кожне племя займало відокремлену географічну країну; звичайно над більшою рікою: деревляни над Припяттю, дуліби над Бугом, сіверяни над Десною, поляни над Дніпром. Великі пущі й багна відділяли неперехідними перешкодами навіть близько до себе положені околиці; кожне племя жило немов за недоступним муром і розвивало своє самобутнє життя.

Україна в ці давні часи виглядала як мозаїка, складена з різнородних і різнобарвних етнографічних територій, — лежали окремі, незвязані землі, чекали на сильну руку, що зведе їх у одну цілість.

Влада. „Словянами й антами не володіє один муж, але споконвіку живуть вони громадоправством і спільно рішають усе приємне та прикре", пише грецький письменник Прокопій. Такий устрій у словян річ цілком природна. Основою громадської організації був рід зі своїм старшиною - начальником. Старшина мав владу над родом, але

Словянський горщок.

у важніших справах радився з членами роду та йшов за їх голосом. Так само коли рід з родом хотів порозумітися, старшини родів сходилися на спільну нараду. Це було справжнє громадоправство: невеликі громади-роди рішали між собою всякі справи.

Словянська рада звалася **вічем**. В який спосіб скликувано віче у тих часах, не маємо відомостей; пізніше гаслом був звук труб. Нарада велася без якогось означеного порядку; перший голос мали старшини, пізніше інші члени громади. Що р шили „лучші мужі", це обовязувало менше значних; що рішив город, того мали триматися сусідні оселі.

У деяких племенах були ширші племінні організації. Як де були сильніші традиції спільного походження і роди трималися солідарно, могло прийти мім ними до тіснішого союзу. Але ці ширші організації рідко були трівкі. „Вони не мають одної влади й живуть у ворожнечі з собою", пише про словян грек Маврикій; „багато в них старшин і вони не живуть у згоді з собою". Буйні, неуступчиві, замилувані у свободі словяни рідко могли спромогтися на спільний і згідний виступ.

Не легка річ була вийти із стану анархії і створити тривку владу. Поки словянські племена жили у лісах і багнах, відокремлені від себе, без контакту з широким світом, не відчували потреби організації. Для полагоди справ у малій, невиробленій окрузі вистарчала патріярхальна влада місцевих старшин. Але українська земля не могла на вічні часи залишитися такою нерозвиненою, мертвою країною. Сусідні народи ворушилися, розвивалися все більше, організувалися, боролися з собою — і відгомони їх змагань мусіли дійти і до далеких словянських країн.

Чужі впливи доходили до України двома шляхами — торгівлі і воєнних походів.

Торгівля. Українська земля лежала на перехрестю важних торгових шляхів, — між північчю й полуднем та між сходом і заходом. Між Балтійським і Чорним морем природні дороги вели руслами великих рік. Дніпро, Дністер, дунайські притоки, вказували шлях з полудня до середини східної Европи; з півночі назустріч їм виходили Висла з Бугом, Німан, Двина й притоки Неви.

Від сходу, від Каспійського моря, вигідним шляхом була могутня артерія Волги і недалекий від неї Дін. Вододіли між ріками були низькі і вузькі, без труду можна було їх переходити, вододілами протоптувано також перші сухопутні дороги. Нерозслідженi, таємничі країни здавна притягали до себе цікавих, на все рішених купців, що шукали за цінними сирівцями і мали охоту відкрити собі терен для збуту свого краму. Греки, римляни, араби, жиди, хозари, туркестанці, перси, візантійці — в різних часах з різних сторін перли у недоступні східньо-европейські нетри; свідоцтвом того є цілі скарби чужосторонніх монет, заховані у землі, — значать вони шляхи, якими ішла давна торгівля.

Зі сходу торговий шлях прямував з Туркестану й Персії на Каспій і звідси на Волгу і Дін. Цією дорогою приходили перси, араби і найближчі до України хозари. Вони пошукували за шкірками соболів, горностаїв, бобрів, куниць, білок, купували теж віск, мед, рибячий клей і невільників. Привозили з собою прикраси, особливо намиста для жінок, зброю, гарпуни до риболовлі.

З чорноморських грецьких колоній, з Криму й Візантії, торгівля ішла Дніпром. Греки купували футра, мед, віск і невільників, а доставляли матерії, посуд, прикраси, зброю з надморських озер, привозили також сіль. Від степовиків до словян ішла худоба й коні.

Північні, скандинавські країни мали на збут залізні вироби, особливо мечі і списи, а брали футра.

З західніх країн, з Чехії і Німеччини, довозили також зброю і металеві вироби, а шукали за невільниками.

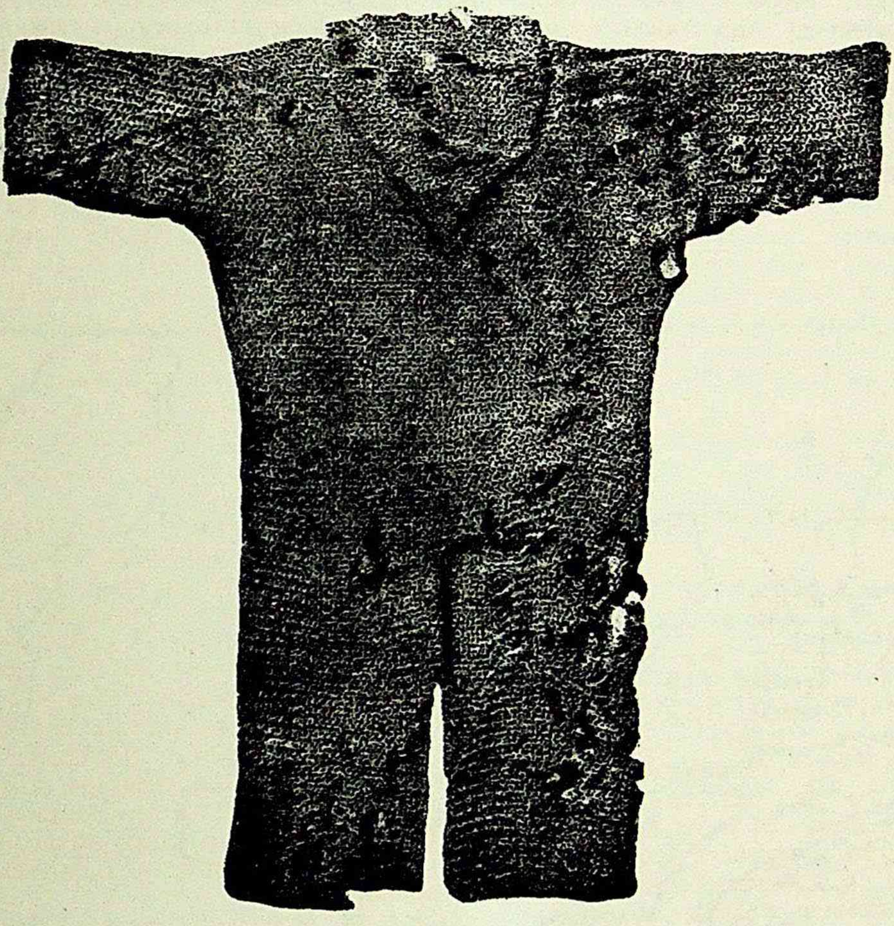
Поява чужих купців мала незвичайне значіння для місцевого населення. Продукти, що дотепер не мали особливої ціни, нараз ставали дорогі і рідкі; футра й шкіри, віск і мед, примітивні здобутки лісового господарства, ішли на експорт у далекі краї. Над ріками, в більше оживлених місцях повставали купецькі агенції; користали з цього сусідні оселі, що займалися доставою сирівців, розвивалася внутрішня торгівля. Зростала й культура, бо купці в обмін давали чужоземні вироби. Племена, що були при торгових шляхах, скорше як інші вийшли із стану варварства. Ці торгові зносини причинилися немало й до зросту свідомости й уліпшення державного ладу.

Городи. Не тільки мировою дорогою ішли звязки з сусідами; ще частіше словяни мусіли боронитися від ворожих нападів. Вже в історичні часи попри словянську території переходили кочові орди гунів, аварів, болгарів, мадярів; з історії про „примучування" дулібів обрами знаємо, кілько терпіли словяни від диких степовиків. А кількож було різних нападів, про які історія не дала нам ніяких звісток. Невільники з України в ці століття були на всіх торговищах світа, — в Туркестані, Персії, Арабії, Єгипті, Італії, Еспанії; вивозили їх сотнями і тисячами. Вивіз такий не був можливий мировим шляхом; щоби наловити стільки людей, треба було висилати цілі збройні експедиції, і то не раз і не кілька разів. Спокійне, незорганізоване населення далеких пущ ставало жертвою диких, озброєних ватаг, якими кермували купці з далеких сторін. Кількож то знущань і ганьби прожили тоді безборонні словянські племена...

Але ці наїзди чужинців мали і свій корисний вплив. Словяни, як каже Маврикій „не дали наломитися в ярмо чужої влади". Під загрозою неволі і знищення почали організуватися і боронитися.

В лісовій смузі України, на Київщині, Чернигівщині, Волині і Галичині дотепер залишилася величезна кількість городищ, земляних укріплень. В Київщині нараховано їх 450, на Волині 350, в Галичині до сотні і т. д. Все те останки колишніх словянських городів. Стоять вони по недоступних горбах, над ріками, між багнами, на островах. Мають звичайно плян кола, часом ідуть по 2—3 вали рівнобіжно. Колись вали були ще укріплені деревляним частоколом. Ці укріплення повстали в часи, коли словяни почали організувати оборону від степовиків. Так багато городів було на наших землях, що скандинавці звали Україну „землею городів".

Хто й коли будував ці городи, це залишиться для нас вічною тайною. Деякі городища такі великі і могутні, що до їх будови треба було сотень рук і років часу; не знаємо й незнатимемо ніколи, які могутні організатори плянували цю систему оборони й якими силами її виконали. В кожнім разі в початковій історії нашого народу це було епохальне діло: городи забезпечили наших предків від загину.

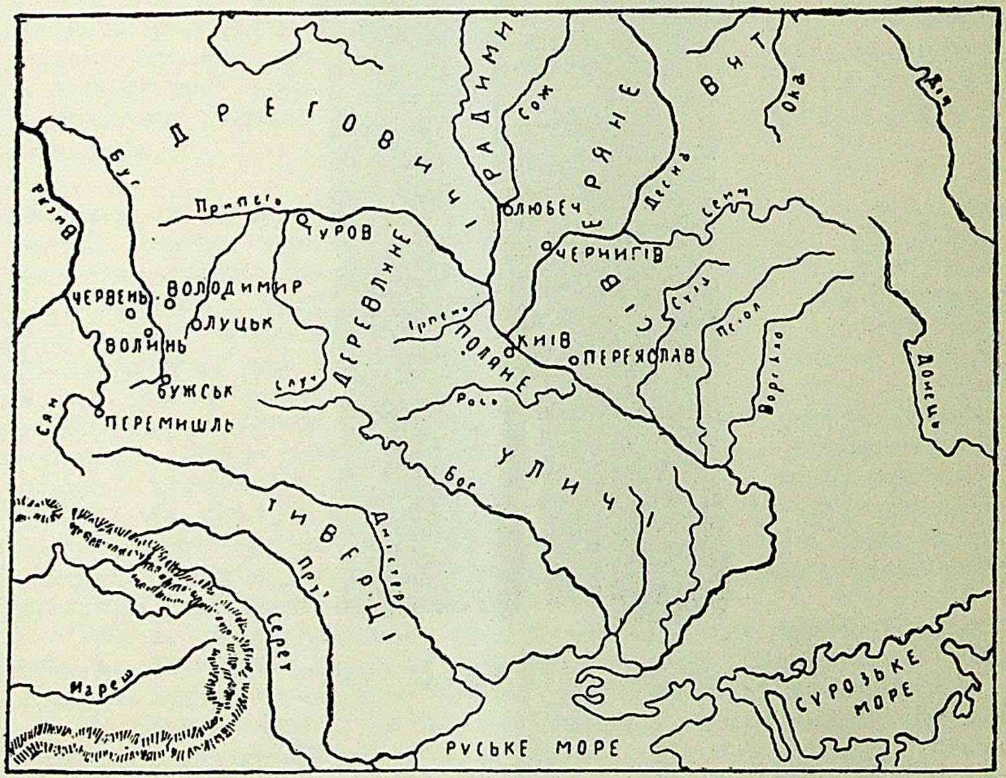

Броня (панцир) з княжих часів.

Городи стали осідками сильнішої влади. Плем'я, яке мало на своїй терирорії добре укріплені городи, не тільки не боялося сусідів, але й саме могло накинути їм владу. Менші оселі мусіли признати провід городу, ставали його „пригородами". Старшина, що володів у такім городі, ставав начальником усіх сусідніх родів, їх князем. Колиж з корисним стратегічним положенням сходилося також добре положення торгове, коли город був над великою сплавною рікою, або на перехрестю шляхів, — тоді влада князя мусіла знайти признання в цілій окрузі.

На заранні історії на наших землях була вже ціла низка сильних городів, що стали столицями своїх округ. Київ і Переяслав над Дніпром, Чернигів над Десною, Турів на Поліссі, Волинь — це найстарші наші столичні городи. Але хто їх заснував, які були їх початки, як далеко сягала їх влада, які території при них зорганізувалися — про все те память пропала у темряві віків.

Неясні перекази залишилися тільки про словянську державу на Волині. Передав їх арабський географ Масуді з першої половини X. ст. Він пише: „Зпоміж цих народів один попереду, за давніх часів мав владу над іншими, князь його звався Маджак, а сам нарід звався Валинана. Цьому народові за давніх часів корилися всі інші словянські народи, бо влада була його й інші князі його слухали“. Валинана це імовірно волиняни. Над Бугом був колись город Волинь, залишилося по ньому оборонне городище. Тут була найдавніша столиця волинської землі.

Українські племена в X віці.

IV. ПОЧИНИ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Київ, мати українських городів. Зпоміж усіх городів України перше місце зайняв Київ. Літописець називає його матерю українських городів. Своє значіння Київ завдячував передусім незвичайно корисному географічному положенню. Дніпро, над яким стояв город, був одним з головних комунікаційних шляхів східної Европи,— від передісторичних часів ішла туди жива торгівля. Недалеко Києва впадають до Дніпра дві його головні притоки, з правого боку Припять, з лівого Десна; це ще збільшало вагу Києва, робило його осередком місцевого торгу і господарського життя. До зросту Києва немало причинялася родючість полянської землі; один з літописів оповідає, що земля була тут така буйна, що як кинено у неї раз зерно, то й на другий рік сама родила. Тому у полян, скорше як у інших племен розвинулося хліборобство.

Початки Києва можна прослідити до камяної доби. Вже в часи палеоліту існували тут людські оселі; з часів неоліту залишилися багаті останки, нпр. ненарушена печера з кремяним знаряддям, останками посуду, слідами огнища та їжі. У пізніші часи була тут уже людна оселя; деякі учені здогадуються, що „Дніпрове місто" готів, це саме Київ. У східніх подорожників Київ низивається Сомбат, ця назва дотепер невияснена. Араби знають вже нинішнє імя города, вимовляють його „Куяба".

Наш літопис зберіг легендарні оповідання про заснування Києва. Назву міста нарід виводив від імени основника, Кия. Але хто був Кий, про це були різні оповідання. Одні уважали Кия перевізником на Дніпрі, „біля Києва був тоді перевіз з другої сторони Дніпра; тому казали — на перевіз на Київ".

Інший переказ говорить про Кия та його двох братів. „Були три брати, одному на імя Кий, другому Щек, третьому Хорив, а сестрі їх Либедь", оповідає літопис. „Кий сидів на горі, де сьогодні Боричів яр, Щек сидів на горі, що нині називається Щекавиця, а Хорив на третій горі, що від нього прозвалася Хоривиця. І поставили город на імя найстаршого брата і дали йому імя Київ". Літописець не приймає переказу, немов то Кий займався перевізництвом. „Несвідомі кажуть, що Кий був перевізником. Якби Кий був перевізником, не ходив би до Царгороду. А Кий княжив у своїм роді і як прийшов до царя (візантійського цісаря), то як кажуть, цар показав йому велику шану. А як вертався, прийшов до Дунаю, полюбив це місце, побудував малий городок і хотів осісти зі своїм родом, але не дали йому сусідні мешканці. Ще досі дунайці називають це городище Києв-

Лови на ведмедя.

цем. Кий вернувся до свого города Києва і закінчив своє життя; брати його Щек і Хорив і сестра їх Либедь тут померли“.

В деяких текстах літопису (а саме у перемиськім літописі, якого звістки використав польський історик Длугош), оповідання про трьох братів закінчено так: „По смерти Кия, Щека і Хорива сини їх і внуки, що походили від них у прямій лінії, княжили многі літа“. Отже були перекази і про наступників перших князів про цілу київську династію.

Перекази та історія. Переказ про Кия, це так званий етимольогічний міт: від імени города витворено постать основника міста; таксамо римляни від назви Риму видумали імя Ромуля. Перекази про початки Києва записано тоді, як город існував вже кілька століть; важко вже було відкрити все давно забуте минуле. Для нас це не історія, а легенда.

Але київські перекази вірно віддають загальне тло, на якому творилась держава. Київ певно зразу був малим городком, який побудував якийсь осадник зі своїм родом. Так повставали усі наші оселі й городи. Поселенці по якомусь часі не могли поміститися разом і тому частина їх переселилася на сусідні місця, — такі як Щековиця чи Хоривиця. Деякі старшини зі своїми родами мандрували ще дальше, так як Кий аж на Дунай, і там пробували поселитися. Цілком правдоподібне є також оповідання про „Київ перевіз“ на Дніпрі. Мостів на ріках ще тоді не було, а що комунікація між обома берегами ріки була конечна, займалися нею постійні перевізники. Дуже можливе навіть те, що один і тойсам рід протягом кількох поколінь мав владу в тому самому місці — цеж виникало з основ родового устрою.

У народніх переказах збереглися загальні зариси минулого, хоч сам зміст подій затратився у людській памяті.

Про первісну організацію влади у Києві можемо догадуватися дещо на основі того, що знаємо про пізніший устрій київської землі. Провідну ролю мали тут, як і в інших племен, „луччі люди“, місцева аристократія. Це були старшини родів, начальники городів та ті люди, що доходили до більшого значіння, завдяки розвиткові торговлі. Називали їх також старцями або більшими людьми, „болярами“ з чого потім пішла назва бояр. Важніші справи вони рішали на вічу, що відбувалося на площі по середині города. Що рішила аристократія города, за тим ішли й „пригороди“.

Воєнні сили були зорганізовані десяточною системою. У важніших городах, Києві, Вишгороді, Білгороді були тисяцькі, які старшували над округами, що звалися тисячами. Тисяцьким підлягали соцькі і десятники чи старости, що були старшинами менших округ.

Влада Києва у перші часи не розтягалася далеко. Під впливами города була тільки земля полян у своїх вузьких межах. На північ природною межею була річка Ірпень, на полудні зразу Стугна, згодом Рось. У тих тісних межах творилися основи могутньої пізніше київської держави.

Під владою хозар. Традиція про перших київських князів є убога непевна — це доказ, що ці князі не мали ще більшої сили і значіння. Не тільки не поширили своєї влади на дальші племена, але навіть не все могли утримати незалежність своєї землі.

Зміст Другої Книжки

ВЕЛИКОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Друга книжка появиться до місяця від появи першої книжки.

THE LARGE HISTORY OF THE UKRAINE

published by Iwan Tyktor,

is issued in monthly booklets of 64 pages each. The complete history will consist of 15 booklets, of about 1,000 pages and 600 illustrations.

THE LAND OF A FREEDOM-LOVING PEOPLE

The Ukraine is rich. It is the land of song, of freedom-loving people, of golden wheatlands, of rich deposits of coal and iron.

Travellers who have been once in the Ukraine want to go there again. They want to see again the white-washed cozy houses of the Ukrainians, beckoning welcome from among the emerald orchards. Their eyes want to rove again over the rolling plains, covered with the gold of wheat. But, most of all, they want to meet again the ever-singing, hearty and generous people of the Ukraine.

Yes, the Ukraine is rich. Its wealth consists primarily of its freedom-loving and hard-working people, of its exceptionally fertile black soil, and of its abundant supplies of minerals.

The genial climate of the Ukraine and its natural wealth have always been both a blessing and a bane to the Ukrainians. The Ukraine not only beckons welcome to the travellers and tourists; its riches also create greed among its neigbbours. That is why the resplendent Ukrainian Empire of Volodymyr the Great and of Yaroslav the Wise of the 11th century fell, centuries later, under the onslaught of the Mongols, Tartars, Poles, and Russians. In the middle of the 17th century the Ukraine rose up again as an independent nation, based on democratic principles. In its long struggle against Poland, Turkey and Russia it was finally gulped up in 1775 by the aggressive Russian empire; enjoyed its short-lived independence in 1917-1921; and fell victim again to Poland and Russia. During the recent war it became the land scorched with fire and drenched with blood, losing fifteen percent of its population. The freedom-loving Ukrainians are still fighting, with arms and passive resistance, for their nation's complete independence.

This first booklet of the series is telling of what went on in the Ukraine in the pre-historic times and how Kiev, vying in its splendour with Constantinople, was founded. The otner booklets will continue the story of the Ukraine.

ADDRESS: IWAN TYKTOR, Publisher,
P. O. Box 3597 St. B.
WINNIPEG, MAN., CANADA.